

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ
για τον Καθηγητή
ΠΑΥΛΟ ΛΟΥΚΑΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

© Copyright 2011
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών
και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης
ISBN 978-960-87470-1-2

Γιώτα Θεοδωρά*

Η ΓΝΩΣΗ ΩΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΣ
ΣΤΙΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Εισαγωγή

Η ΓΝΩΣΗ —από καιρό— έχει αρχίσει να αναγνωρίζεται ως μια από τις κύριες παραμέτρους ανάπτυξης των χωρών και των «περιφερειών» / περιοχών τους. Βασική αιτία η αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας των «παραδοσιακών μέσων» της «περιφερειακής πολιτικής» σε διεθνές επίπεδο — κυρίως μετά τα τέλη της δεκαετίας του '70. Στο πλαίσιο αυτό, και με αφορμή τον γενικότερο προβληματισμό σε θέματα ανάπτυξης που είναι σε εξέλιξη διεθνώς, διερευνάται: αν —και με τι τρόπο— η «γνώση» έχει προβληθεί ως ένα από τα κύρια «μέσα» στο πλαίσιο των *Θεωριών, Πολιτικών, Στρατηγικών Ανάπτυξης του Χώρου*. Με άξονα την αντίληψη που θέλει το πανεπιστήμιο να συγκαταλέγεται μεταξύ των βασικών παραμέτρων ανάπτυξης, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην «πανεπιστημιακή γνώση». Τη «γνώση», δηλαδή, που παράγεται στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας στον ακαδημαϊκό χώρο μέσα από τις βασικές λειτουργίες των πανεπιστημίων [διδασκαλία, έρευνα, κοινωνική δράση].

Η άμεση ή έμμεση εξάρτηση του θέματος από έννοιες ιδιαίτερης δυναμικής στο χρόνο, όπως της «ανάπτυξης», του «χώρου», του «πανεπιστημίου», της «κοινωνίας», καθιστά απαραίτητο τον

---

* Λέκτορας [407/80], Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας - Τ.Μ.Χ.Π.Π.Α. - Αρχιτέκτων Μηχανικός - Δρ. Πολεοδόμος - Χωροτάκτης, Ε.Μ.Π.

προσδιορισμό του πολυμεταβλητού πλαισίου αναφοράς, εντός του οποίου οι αντιλήψεις για τις *Θεωρίες, Πολιτικές, και Στρατηγικές Ανάπτυξης του Χώρου* μεταβάλλονται ως συνέπεια των αλλαγών που υφίστανται οι έννοιες αυτές στο πλαίσιο των γενικότερων πολιτικών και των κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων / συγκυριών σε διεθνές επίπεδο. Στη βάση αυτής της λογικής η προσέγγιση του ζητούμενου υλοποιείται με άξονα δύο κύριες αναζητήσεις. Στην πρώτη διερευνάται η μετεξέλιξη που υφίσταται το περιεχόμενο και οι διαστάσεις των εννοιών, και οι μεταξύ τους σχέσεις αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης. Η δεύτερη αναζήτηση εστιάζει στην μελέτη των κυριότερων *Θεωριών, Πολιτικών, Στρατηγικών Ανάπτυξης του Χώρου, ενταγμένων / αξιολογημένων* στο πλαίσιο τεσσάρων επιπέδων αναφοράς: της «οικονομικής ανάπτυξης», της «περιφερειακής ανάπτυξης», της «αστικής ανάπτυξης», της «σχέσης χώρου-κοινωνίας». Η επιλογή των ενοτήτων εξυπηρετεί τη θεωρητική υποστήριξη της μελέτης. Η εργασία αποτελεί τμήμα ευρύτερης ερευνητικής προσπάθειας με αντικείμενο την σχέση των Ελληνικών περιφερειακών πανεπιστημίων και πόλεων / τοπικών κοινωνιών (Θεοδωρά, 2004). Η υλοποίησή της βασίζεται στη διερεύνηση της σχετικής με το θέμα διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας. Χρονικό πεδίο αναφοράς ορίζεται η μεταπολεμική κυρίως περίοδος έως και το 1999. Όπου κρίνεται σκόπιμο αναφορές γίνονται στις πρώτες δεκαετίες του 20ού, καθώς και στον 19ο αιώνα.

1. Η διάσταση της γνώσης στην Ανάπτυξη του Χώρου¹

Οι έννοιες της «ανάπτυξης», του «χώρου», του «πανεπιστημίου», της «κοινωνίας» εκφράζονται με διαφορετικό τρόπο στη διάρκεια του χρόνου [ή και την ίδια χρονική στιγμή] από διαφορετικές κοινωνίες. Το περιεχόμενό τους εμπλουτίζεται διαρκώς, ενώ οι δια-

1. Αναλυτικά για τις έννοιες της «ανάπτυξης», του «χώρου», της «κοινωνίας», και του «πανεπιστημίου» βλ.: Θεοδωρά, 2004.

στάσεις και τα όριά τους αλλάζουν ανάλογα με την οπτική γωνία θεώρησης και τα συμφέροντα που εξυπηρετούνται κάθε φορά. Η εξάρτηση της μεταβολής και της μετεξέλιξής τους από το εκάστοτε ισχύον σύστημα αξιών / προτιμήσεων προσδίδει στις έννοιες αυτές διαχρονική δυναμική, που καθιστά δύσκολη [αν όχι αδύνατη], αφενός την εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων που να αφορούν το περιεχόμενό τους και τα επίπεδα των μεταξύ τους σχέσεων αλληλεπίδρασης / αλληλεξάρτησης, αφετέρου την απόδοση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού για κάθε μια από τις έννοιες αυτές. Η συσχέτισή τους με ζητήματα που αφορούν τη διαδικασία *Ανάπτυξης του Χώρου* καθιστά αναγκαία τη συνοπτική παρουσίαση της μετεξέλιξής τους στο χρόνο, προκειμένου να αναδειχθεί η σημασία της στη διατύπωση των σχετικών *Θεωριών, Πολιτικών και των Στρατηγικών*.

Όσον αφορά στην «ανάπτυξη», γύρω στη δεκαετία του '30 η μακροθεωρία των οικονομικών και πολιτιστικών συστημάτων θα δώσει μια νέα διάσταση στην αναζήτηση των σχέσεων που διέπουν το φαινόμενό της. Μετά τον *Β' Παγκόσμιο Πόλεμο* έως τη δεκαετία του '60 «ανάπτυξη», «μεγέθυνση», «εκβιομηχάνιση» αποτελούν όρους ταυτόσημους. Η «ανάπτυξη» ταυτίζεται με την «οικονομική ανάπτυξη» και προσδιορίζεται με οικονομικά μεγέθη. Στόχος είναι η αύξηση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, μέσα από την προώθηση κυρίως της εκβιομηχάνισης. Την περίοδο 1960-1980 —κυρίως όμως μετά το '70— ο εννοιολογικός επαναπροσδιορισμός της «ανάπτυξης» —που πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας γενικότερης ανάγκης για εγκατάλειψη της αποκλειστικά «οικονομικής προσέγγισης»— είναι γεγονός. Η «ανάπτυξη» αποκτά τώρα μια πιο ολοκληρωμένη μορφή από εκείνη της «οικονομικής» και ταυτίζεται με την «κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη». Μετά το '80, στο πλαίσιο των γενικότερων πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων² η αντίληψη για την «ανάπτυξη» αλλά-

2. Με αφορμή τη γενικευμένη κρίση που ξεκινά από το 1975 παρατηρείται, μεταξύ άλλων, αποβιομηχάνιση των παραδοσιακών κλάδων, κρίση του «φροντικού» προτύπου παραγωγής, και υποχώρηση του «κράτους πρόνοια».

ζει ριζικά. Περιβάλλον και πολιτισμός βρίσκονται σε πρώτο πλάνο. Νέες έννοιες και σχέσεις³ που πρόκειται να επηρεάσουν το περιεχόμενο, τις διαστάσεις και τα όριά της κάνουν τώρα την εμφάνισή τους. Από τη δεκαετία του '90 και μετά, η «ανάπτυξη» έχει ξεπεράσει πια τα όρια της «οικονομικής σφαιράς» και εστιάζει πιο πολύ σε θέματα «κοινωνικής δικαιοσύνης» με στόχο την προστασία του φυσικού / ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και τη διασφάλιση ποιότητας ζωής με τη βοήθεια «νέων μέσων». Πρόκειται για παγκόσμια ρύθμιση, η οποία ξεπερνά τα όρια των εθνικών κρατών και εισάγει το χωροταξικό και το ανθρωπογεωγραφικό υπόβαθρο ως καθοριστικό στοιχείο για την επίτευξή της.

Ο «χώρος» [ή «τόπος» («location»)] ως «έννοια» ξεκινά να αποτελεί αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας ως «πεδίο προβληματισμού» από τη δεκαετία του '20 [Θεωρίες του «Τόπου Εγκατάστασης των Οικονομικών Δραστηριοτήτων» (μικροοικονομικό επίπεδο)]. Ως «μεταβλητή», όμως, θα καθυστερήσει να αξιοποιηθεί σε «επίπεδο εφαρμογής». Έτσι, ακόμα και αν υπάρχουν περιπτώσεις θεώρησής τους ως κύριας μεταβλητής του «οικονομικού προβλήματος» από τον 19ο αιώνα⁴ η συμβολή τους την «Οικονομική Θεωρία / Πολιτική» θα παραμένει αναξιοποίητη έως τα τέλη της δεκαετίας του '20 - αρχές '30. Την εποχή, δηλαδή, που θα αρχίσουν να κάνουν την εμφάνισή τους ανάλογης σπουδαιότητας πρωτοποριακές συμβολές στη «χωρική οικονομική ανάλυση».⁵ Είναι Θεωρίες που επιχειρούν την ερμηνεία της χωρικής κατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων μέσα από την ανάλυση των χωροθετικών παραγόντων της βιομηχανικής επιχείρησης, ή συνδυάζοντάς

3. Όπως: χώρος - τόπος, παγκόσμιο - τοπικό, ανάπτυξη από τα κάτω, τοπική ανάπτυξη, νέες τεχνολογίες, ευέλικτη εξειδίκευση, υπεργολαβίες παραγωγής και νέοι βιομηχανικοί χώροι.

4. Με πιο αντιπροσωπευτικές: τους «κύκλους» [«rings»] του von Thunen για την «αγροτική παραγωγή» [1826], το «υπόδειγμα της βαρύτητας» του Carey, και το υπόδειγμα του A. Weber [1909] για τη «βιομηχανική παραγωγή».

5. Fetter (1924), Hotteling (1929), B. Ohlin (1933), W. Christaller (1933), I. Palander (1935), E. Hoover (1937), Smithies (1941), A. Losch (1954), Isard (1956).

τη με τη διασπορά των οικισμών στο χώρο⁶ (Κόνσολας, 1997: 133-148, 162-163). Η κρίση του 1929 θα σταθεί «ορόσημο» για την υποστήριξη της ανάγκης κρατικής παρέμβασης στον «χωρικό σχεδιασμό». Η «χωρική» και «περιφερειακή διάσταση» όμως θα αποκτήσουν σημασία στον προγραμματισμό και σχεδιασμό αρκετά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τότε που το ενδιαφέρον των οικονομολόγων θα αρχίσει να περιλαμβάνει και τη μεγάλη ιδέα της μεταπολεμικής περιόδου: την «οικονομική ανάπτυξη» των «περιφερειών» των κρατών. Η πολιτική του σχεδιασμού είναι μονόπλευρη και εστιάζει πιο πολύ στον «φυσικό σχεδιασμό». Στα τέλη του '40, η «περιφέρεια» αποτελεί τη νέα «χωρική μονάδα μελέτης» μετά το εθνικό κράτος. Στην περίοδο '60-'80, η ενασχόληση με το «χώρο» ξεκινά με την εμφάνιση της ανάγκης για: συνειδητή συνολική ρύθμιση, διευθέτηση και οργάνωσή του [δηλαδή, την άσκηση πολιτικής στο «χώρο»], και χωρικοποίηση των ανθρωπιστικών επιστημών [δηλαδή, της ίδιας της κοινωνίας]. Εθνικό κράτος και «περιφέρεια» θα αποτελέσουν τώρα τις βασικές «χωρικές μονάδες αναφοράς». Ο σχεδιασμός του «χώρου» είναι «ορθολογικός» και ασκείται σε επίπεδο κράτους. Ο τρόπος λειτουργίας του ισχύοντος οικονομικού συστήματος και των προτύπων παραγωγής, αλλά και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση, από τη δεκαετία του '80 και έπειτα καθιστούν ολόένα και πιο απαραίτητη την ενιαία θεώρηση του «χώρου» απαλλαγμένη από γεωγραφικούς, διοικητικούς ή άλλου είδους περιορισμούς και ταυτόχρονη αποδέσμευσή του από τα όποια περιγράμματά του (Παναγιωτάτου, 1988: 44-59). Το κέντρο βάρους της οργάνωσής του θα αρχίσει, σταδιακά, να μετατοπίζεται από το εθνικό επίπεδο στο ζεύγος «παγκόσμιο - τοπικό» και στην συγκρότηση καινούργιου τύπου «χωρικών εννοτήτων».⁷ Η έν-

6. «Θεωρία Κεντρικής Θέσης», Christaller (1933), Θεωρία του Losch (1954), «Θεωρία των Πόλων Ανάπτυξης» Perroux (1955), Θεωρία Tinbergen (1961/1964), «Υποδείγματα Χωροταξικής Αλληλεπίδρασης» (βλ. κεφ. 2,1,2, και 2,1,3, και πίν. 2, και 3).

7. Π.χ.: «χωρικές συναθροίσεις», «άξονες ανάπτυξης», «διεθνή δίκτυα», κ.ά. Αναλυτικά βλ.: Θεοδωρά, 2004: 37-48, 85-92.

νοια της «περιφέρειας», χωρίς να εγκαταλείπεται, δέχεται κριτική. Παράλληλα παρατηρείται σταδιακή αποδυνάμωση του κεντρικού κράτους, ενθάρρυνση διαδικασιών για ουσιαστική αποκέντρωση, συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, και αλλαγή στην αντίληψη για το σχεδιασμό του «χώρου». Μετά το '90, αναγνωρίζεται η επίδραση του «χώρου» στη διαδικασία ανάπτυξης και ξεκινούν πιο συνειδητές προσπάθειες συνεκτίμησής του στον προγραμματισμό και σχεδιασμό. Τα προβλήματα, όμως, στο επίπεδο της εφαρμογής εξακολουθούν να υφίστανται.

Σε όλη αυτή τη διάρκεια των ετών, η ερμηνεία της έννοιας του «χώρου» και ο προσδιορισμός των διαστάσεών του έχουν αποτελέσει θέμα διερεύνησης για σημαντικό αριθμό επιστημονικών κατευθύνσεων που ασχολείται με την παραγωγή, οργάνωση, μελέτη, και ανάπτυξή του. Κάθε μια από τις κατευθύνσεις αυτές δεν αναλύει πάντα τον ίδιο «χώρο». Ανάλογα με τον τρόπο θεώρησής τους προκύπτουν, έτσι, διαφορετικά είδη χώρων, τα όρια των οποίων δεν ταυτίζονται απαραίτητα. Ο «χώρος» μπορεί, για παράδειγμα, να οριστεί με γεωμετρικούς, μαθηματικούς, πολιτιστικούς, ή ιστορικούς όρους. Εντούτοις, οι επικρατέστερες προσεγγίσεις για τη διάκρισή του σε ενόττητες στηρίζονται σε κριτήρια: φυσικά, γεωγραφικά, διοικητικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικο-δημογραφικά, λειτουργικά, ακόμα και κατασκευαστικά (Γιαννοπούλου, 1994: 13-14· Θεοδωρά, 2004: 111-113· Κατοχιανού, Ε.Μ.Π., 1993: 24· Κόνσολας, 1985: 15-17· Κόνσολας, 1997: 20-22· Λουκάκης, 1985: 6-7). Για τη διευκόλυνση της ανάλυσής του έχει καθιερωθεί η ταύτισή του με τον «γεωγραφικό χώρο». Διαφοροποίηση, όμως, υπάρχει και στη «χωρική κλίμακα αναφοράς» με κυρίαρχη προσέγγιση τη διάκρισή του σε «παγκόσμιο», «εθνικό», «περιφερειακό»,⁸ «τοπικό».

Ο «χώρος», όμως, με την έννοια των οργανωμένων δομημένων μορφών του, και όχι εν γένει της φύσης, δεν είναι ένα κλειστό και

8. Λόγω της ευρύτητας που χαρακτηρίζει την έννοια της «περιφέρειας», ως «περιφερειακός χώρος» μπορεί να οριστεί ένα τμήμα μιας χώρας [ομάδα διαφορετικών περιοχών], ή του κόσμου [ομάδα κρατών, ή τμημάτων τους που συγκροτούν «περιφέρεια»].

αυτόνομο σύστημα. Δέχεται ποικίλες επιδράσεις από το «κοινωνικό σύστημα» στη διαδικασία εξέλιξής του και οργανώνεται μέσα από εκείνο. Υπάρχει, έτσι, έντονη συσχέτιση «χώρου - κοινωνίας». Η διερεύνησή του, λοιπόν, δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένη παρά μόνο μέσα από την ταυτόχρονη ανάλυση και την ερμηνεία των δομών της «κοινωνίας» ως ευρύτερου συνόλου και όχι μόνο εκείνης που ζει και δραστηριοποιείται στο υπό εξέταση τμήμα του (Φίλιας, 1974). «Χώρος» και «κοινωνία» αποτελούν τις δυο όψεις του ίδιου νομίσματος (Κόνσολας, 1985: 13-15). Η διαρκής μεταξύ τους αλληλεπίδραση απαιτεί, έτσι, την προσέγγισή της στη βάση μιας συνολικής σύνθετης θεώρησης, που επιτρέπει την κατανόηση της δυναμικής των εννοιών, και την αποσαφήνιση του είδους τής μεταξύ τους διαλεκτικής σχέσης. Η εξάρτηση της σχέσης «χώρου - κοινωνίας» από μεταβλητές που διαφοροποιούνται στο χρόνο⁹ καθιστά δύσκολη [αν όχι αδύνατη] τη διασφάλιση διαρκούς ισορροπίας. Πρόκειται για μια δύσκολη, μη γραμμική σχέση αλληλεπίδρασης / αλληλεξάρτησης η οποία χαρακτηρίζεται από εντάσεις και συγκρούσεις με επιπτώσεις στην αυθεντικότητα των κοινωνικών ομάδων, και στη μοναδικότητα του περιβάλλοντος. Η εξέλιξη, λοιπόν, του «χώρου» στο χρόνο [ιδιαίτερα του δομημένου] αποτελεί προϊόν της αντίστοιχης εξέλιξης που παρουσιάζει η «δομή της κοινωνίας», η οποία συνδέεται με τις διαδικασίες παραγωγής, κατανάλωσης, συναλλαγής, διαχείρισης, και εκδηλώνεται με τη σύγκρουση παραδοσιακού - εκσυγχρονιστικού στοιχείου. Έχει σημασία έτσι, σε κάθε περίπτωση, ο «τύπος» των ανθρώπινων κοινωνιών και τα ιδιαίτερα συμφέροντα που καλείται να εξυπηρετήσει, αφού μπορούν να επηρεάσουν τη διατύπωση των αντιλήψεων για την *Ανάπτυξη του Χώρου*, και να καθορίσουν το βασικό θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο των σχετικών *Θεωριών, Πολιτικών* ή και των *Στρατηγικών* (Θεοδωρά, 2004: 107-110).

Κατά καιρούς διατυπώνονται ποικίλες απόψεις, συχνά αντικρουό-

---

9. Όπως το παραγωγικό πρότυπο, οι διαδικασίες εξέλιξης των παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων, η κοινωνικο-οικονομική δομή της κοινωνίας, οι πολιτικές συγκυρίες, κ.ά.

μενες, για το είδος των μέσων που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη διαδικασία *Ανάπτυξης του Χώρου*. Ανεξάρτητα αν εκείνα εντάσσονται στην κατηγορία των «*παραδοσιακών*» ή «*νέων μέσων*», η εξασφάλιση ενός ποιοτικά υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης φαίνεται ότι μπορεί να αποτελέσει βασική προϋπόθεση για την επιτυχή αξιοποίησή τους στο πλαίσιο της «*αναπτυξιακής πολιτικής*» των κρατών. Η «*γνώση*», λοιπόν, εμπλέκεται —άμεσα ή έμμεσα— στα ζητήματα *Ανάπτυξης του Χώρου*. Πρόκειται για μια έννοια με ευρύτητα και πολυπλοκότητα περιεχομένου και σημαντική δυναμική. Αιτία, αφενός η εξάρτησή της από μια πολυδιάστατη¹⁰ και πολυεπίπεδη¹¹ διαδικασία —εκείνη της εκπαίδευσης, της οποίας αποτελεί το βασικό προϊόν— αφετέρου ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτό το περιεχόμενό της και η συμβολή της στην ανάπτυξη στο χρόνο. Ζητήματα που —παρά τη σημασία τους— ξεπερνούν την προβληματική του άρθρου, γι' αυτό δεν αναλύονται.

Στην παρούσα φάση το ενδιαφέρον εστιάζεται στη «*γνώση*» που παράγεται στον ακαδημαϊκό χώρο στο πλαίσιο της «*πανεπιστημιακής εκπαίδευσης*». Το είδος, δηλαδή, της «*γνώσης*» που —ως υπεύθυνο για την προετοιμασία νέων επιστημόνων και παραγωγή τεχνογνωσίας— αναδεικνύεται σε κύριο παράγοντα που μπορεί να επηρεάσει τη συνολική δράση της παραγωγικής διαδικασίας σε αναπτυγμένες και υπό ανάπτυξη οικονομίες. Με την επίδρασή του να επεκτείνεται και σε «*σφαίρες*» πέραν της οικονομικής, όπως της πολιτικής, κοινωνικής, και της πολιτισμικής. Δεν είναι έτσι λίγες οι χώρες που εντάξει την πολιτική ίδρυσης / χωροθέτησης πανεπιστημίων στο πλαίσιο των «*αναπτυξιακών πολιτικών*» τους.

10. Πολυδιάστατη, αφού παράγεται μέσα από ποικίλες διεργασίες στο πλαίσιο της διδασκαλίας, της έρευνας, και του «*κοινωνικού ρόλου*» των εκπαιδευτικών κοινοτήτων [ενασχόληση διδασκόντων, ερευνητών, μαθητών / φοιτητών με θέματα που απασχολούν την ευρύτερη κοινωνία σε επίπεδο θεωρητικής μελέτης ή/και πρακτικής εφαρμογής].

11. Πολυεπίπεδη, αφού μπορεί να παραχθεί από διαφορετικές βαθμίδες εκπαίδευσης και να προσφερθεί από φορείς του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα [π.χ.: σχολεία, πανεπιστήμια, κέντρα ελευθέρων σπουδών, ερευνητικά κέντρα, ιδιωτικές επιχειρήσεις, κ.ά.].

Ανάμεσά τους και η Ελλάδα – όπου από τα μέσα του '60 η αποκέντρωση της «τριτοβάθμιας εκπαίδευσης» προβάλλεται, από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, ως ένα από τα κύρια μέτρα διασφάλισης ολοκληρωμένης ανάπτυξης σε εθνικό επίπεδο και επίλυσης του «περιφερειακού προβλήματος». Το αν, και κατά πόσο, ο στόχος έχει επιτευχθεί εξακολουθεί να προβληματίζει (Θεοδωρά, 2006: 143-146,150· Theodora, 2008).

Όμως, παρά την ευαισθητοποίηση σε θέματα εκπαίδευσης, επιμόρφωσης, κατάρτισης, έρευνας σε διεθνές επίπεδο και τη διατύπωση *Πολιτικών* για τη βελτίωση της ποιότητάς τους και τη σύνδεσή τους με την οικονομία και κοινωνία, η «πανεπιστημιακή εκπαίδευση» εξακολουθεί να αποτελεί μια μεγάλη και σε σημαντικό βαθμό ανεξερεύνητη «πηγή». Φθάνουμε, έτσι, στις αρχές του 21ου αιώνα όπου, μετά τα απίστευτα αδιέξοδα στα οποία έχει βρεθεί η «ανώτατη εκπαίδευση», το πανεπιστήμιο είναι σε σχετικά νέα θέση στην κοινωνία, αντιμέτωπο με έναν καινούργιο ρόλο. Καθίσταται τώρα σαφές, περισσότερο ίσως παρά ποτέ, ότι εκείνο το «αόρατο πανεπιστημιακό προϊόν» [η «γνώση»] είναι το ισχυρότερο στοιχείο του σύγχρονου πολιτισμού, που καθορίζει την άνοδο και την πτώση, όχι μόνο μεμονωμένων επιστημόνων και κοινωνικών τάξεων, αλλά ολόκληρων περιοχών ή χωρών. Το πανεπιστήμιο, λοιπόν, καλείται να παράγει νέα γνώση για αστικούς ή/και περιφερειακούς σκοπούς, για εθνικούς σκοπούς, ακόμα και για κανέναν συγκεκριμένο σκοπό πέρα από το ίδιο το όφελος της ανθρωπότητας. Καλείται, όμως, και να τη διαδώσει σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού.

2. Βασικές Θεωρίες, Πολιτικές, και Στρατηγικές για την Ανάπτυξη του Χώρου

Η «ανάπτυξη» αποτελεί διαδικασία που δεν επιτυγχάνεται ταυτόχρονα και στο ίδιο ποσοστό, ούτε κατανέμεται ομοιόμορφα στο «χώρο». Γεγονός που έχει σταθεί αφορμή για τη διερεύνηση του φαινομένου της μέσα από τη διατύπωση σημαντικού αριθμού θεω-

ρητικών προσεγγίσεων για το περιεχόμενο, τους στόχους, και το είδος των μέσων για την επίτευξή της. Αρκετές φορές προσεγγίσεις με αντίθετο, ή διαφοροποιημένο, προβληματισμό, διατυπώνονται στη διάρκεια της ίδια χρονικής περιόδου. Διαμορφώνεται έτσι ένα κλίμα «δράσης - αντίδρασης», το οποίο ενθαρρύνει την ανανέωση της σκέψης και προωθεί τον προβληματισμό. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η συνοπτική παρουσίαση των βασικότερων Θεωριών, Πολιτικών, και Στρατηγικών Ανάπτυξης του Χώρου. Οι Θεωρίες [το κύριο, δηλαδή, πεδίο θεωρητικής μελέτης / προβληματισμού] παρουσιάζονται στο πλαίσιο της «οικονομικής ανάπτυξης», της «περιφερειακής ανάπτυξης», της «αστικής ανάπτυξης», της «σχέσης κοινωνίας - χώρου». Δεν ισχύει το ίδιο για τις Πολιτικές και Στρατηγικές, αφού συχνά αντλούν στοιχεία από Θεωρίες της ίδιας ή διαφορετικών θεματικών ενοτήτων, με συνέπεια το περιεχόμενό τους να μην είναι πάντοτε τόσο αμιγές (βλ. κεφ. 3).

2.1. Θεωρίες Ανάπτυξης του Χώρου

Η διαδικασία, και το είδος των προτεινόμενων μέσων, για την «ανάπτυξη του χώρου» έχει αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης για σημαντικό αριθμό Θεωριών. Κάθε μια προσεγγίζει το θέμα με διαφορετικό τρόπο. Η διαφοροποίησή τους τις καθιστά μοναδικές - τη δε συμβολή τους στην «ανάπτυξη», ουσιαστική. Ανεξάρτητα από το αν έχουν, ή όχι, κατορθώσει να επιλύσουν τα θέματα που διερευνούν, η συμβολή τους στον γενικότερο προβληματισμό θεωρείται σημαντική.

Οι Θεωρίες, ανάλογα με τις βασικές υποθέσεις και παραδοχές που προβάλλουν, και τα μέσα τα οποία προτείνουν για την επίτευξη «ανάπτυξης» και περιορισμό των «χωρικών ανισοτήτων», μπορούν να ταξινομηθούν σε ενότητες. Η ταξινόμησή τους μπορεί να γίνει με βάση τα ιδιαίτερα κριτήρια και χαρακτηριστικά που θέτει κάθε ταξινομητής, ανάλογα με τι ερευνά και τι θέλει να αποδείξει κάθε φορά. Πρόκειται, δηλαδή, πιο πολύ για μια υποκειμενική θεώρηση που δεν στερείται απαραίτητα λογικής βάσης. Σε αυτή την περίπτωση, η επιλογή των ενοτήτων γίνεται με άξονα τη θεωρη-

τική υποστήριξη της εργασίας. Η προτεινόμενη, έτσι, ταξινόμηση ομαδοποιεί τις προσεγγίσεις με βάση το είδος του «χώρου» όπου αναφέρονται [οικονομικός, γεωγραφικός, κ.ά.], καθώς και την κλίμακα χωρικής αναφοράς [περιφερειακή, αστική, κ.ά.]. Συνεκτιμάται, παράλληλα, το θεωρητικό τους πλαίσιο και το είδος των μέσων που προτείνουν για την ανάπτυξη. Η ένταξη μιας Θεωρίας σε μια από τις προτεινόμενες ενότητες δεν αποκλείει την ταυτόχρονη ένταξή της και σε κάποια άλλη. Η παρουσίασή της όμως γίνεται σε εκείνη την ενότητα που η συμβολή της αξιολογείται ως πιο σημαντική, χωρίς αυτό να μειώνει τη σημασία της και στις υπόλοιπες όπου εντοπίζεται. Η αδυναμία για απόλυτο διαχωρισμό και αποφυγή επικαλύψεων δικαιολογείται από την ασάφεια, ευρύτητα, και συμπληρωματικότητα που συχνά εμφανίζουν οι όροι και έννοιες που πραγματεύονται οι Θεωρίες, αλλά και από το ότι μεταξύ των ενοτήτων υπάρχει «αλυσιδωτή» σχέση εξάρτησης / αλληλοσυμπλήρωσης. Αφού κάθε μια από τις ενότητες αποτελεί ταυτόχρονα ευρύτερο πλαίσιο αναφοράς για την επόμενη και πιο εξειδικευμένο για την αμέσως προηγούμενη.

Η ενότητα της «οικονομικής ανάπτυξης» εστιάζει στον «οικονομικό χώρο» και στην ανάπτυξη εν γένει, ενώ ασχολείται ελάχιστα [έως καθόλου] με τη μεταβλητή του «χώρου» και τη συμβολή της στην «ανάπτυξη». Η ενότητα της «περιφερειακής ανάπτυξης» διερευνά την «ανάπτυξη» [ή την «υπανάπτυξη»] του «χώρου» συνεκτιμώντας [ως ένα βαθμό] τη μεταβλητή του «χώρου», κυρίως μέσα από τη μελέτη «χωρικών ενοτήτων» με κοινά, ή ανάλογα χαρακτηριστικά ή/και προβλήματα: των «περιφερειών». Η ενότητα της «αστικής ανάπτυξης» ασχολείται με «χωρικές ενότητες» [συνήθως μικρότερης κλίμακας από των «περιφερειών»] ή «συστήματα και δίκτυα χωρικών αναπτύξεων» με αστική δομή / οργάνωση και συγκεκριμένου τύπου λειτουργίες. Η ενότητα, τέλος, της «σχέσης χώρου - κοινωνίας» επιχειρεί, μέσα από τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε «χωρικούς σχηματισμούς», την ερμηνεία των αλληλεπιδράσεων «χώρου - κοινωνίας» και του τρόπου που μπορούν να επηρεάσουν την παραγωγή και ανάπτυξή του.

Κάθε Θεωρία αποτελεί ευρύτατο πεδίο επιστημονικής μελέτης,

θεωρητικής και διαλεκτικής αντίθεσης. Απαιτεί, έτσι, εξειδικευμένη διερεύνηση και αξιολόγηση που ξεπερνά τα όρια της εργασίας. Στην παρούσα φάση ενδιαφέρει η συνοπτική παρουσίαση των κύριων Θεωριών που εξυπηρετούν το βασικό θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας, με τρόπο ώστε να αναδεικνύεται: α) η επίδραση της μετεξέλιξης των εννοιών της «ανάπτυξης» και του «χώρου» στη διατύπωση του περιεχομένου τους, β) η συμβολή της γνώσης / εμπειρίας του παρελθόντος, και του ρόλου των εκάστοτε συνθηκών και συγκυριών στον εμπλουτισμό της προβληματικής τους, γ) ο βαθμός συνεκτίμησης της μεταβλητής του «χώρου» και το είδος στο οποίο αναφέρονται, δ) η προβολή της «γνώσης» [«πανεπιστημιακής εκπαίδευσης»] ως κύριας παραμέτρου Ανάπτυξης του Χώρου.

Οι Θεωρίες της «οικονομικής ανάπτυξης» παρουσιάζονται, έτσι, συνοπτικά ώστε να δοθεί το στίγμα της διαχρονικής πορείας του προβληματισμού για την «ανάπτυξη». Λειτουργεί πιο πολύ ως εισαγωγή για τις ενότητες της «περιφερειακής» και «αστικής ανάπτυξης». Περιγράφει τη μετάβαση από την κατάσταση της ταύτισης των εννοιών της «ανάπτυξης» και «μεγέθυνσης» και αποδοχής ενός ιδανικού «α-χωρικού» περιβάλλοντος, στην αναγνώριση της πολυδιάστατης φύσης της «ανάπτυξης» και ενίσχυση του ρόλου της «χωρικής διάστασης» στη διαδικασία του «σχεδιασμού / προγραμματισμού». Η ενότητα της «περιφερειακής ανάπτυξης» στηρίζεται στη διάκριση του «χώρου» [παγκόσμιου ή/και εθνικού] σε «χωρικές ενότητες» [τις «περιφέρειες»]. Θεωρίες αυτής της ενότητας έχουν χρησιμοποιηθεί από κυβερνήσεις κρατών στο πλαίσιο της «περιφερειακής πολιτικής» τους, κυρίως εκείνες που προτείνουν ως «μέσο» για την ανάπτυξη την προγραμματισμένη χωροθέτηση δραστηριοτήτων σε συγκεκριμένες «περιφέρειες» / περιοχές. Η «ανώτατη εκπαίδευση» έχει θεωρηθεί —έστω και άτυπα— ως μία από τις αυτές. Η ενότητα, έτσι, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον (Θεοδωρά, 2006:142-145,150). Τα πανεπιστήμια, όμως, χωροθετούνται σε αστικές περιοχές και —ως δημιουργήματα της κοινωνίας— δέχονται επιδράσεις από εκείνη και, με τη σειρά τους, επιδρούν στην οργάνωση και εξέλιξή της. Σημαντική είναι έτσι η κατανόηση της ανάπτυξης του «αστικού χώρου», και της σχέσης «χώρου - κοινωνίας».

Εντός των προτεινόμενων ενοτήτων οι Θεωρίες ομαδοποιούνται σε υποενοότητες. Άλλοτε με βάση ταξινομήσεις που έχουν προκύψει από την ερευνητική δουλειά μελετητών σχετικών με το θέμα. Άλλοτε με απλή παράθεση των βασικών προσεγγίσεων με βάση το έτος διατύπωσής τους. Το σχετικό κείμενο συνοδεύεται από πίνακες που σκοπό έχουν τη συμπλήρωσή του και όχι την υποκατάστασή του [πίν. 1-4]. Η μεθοδολογία πινακοποίησης εξυπηρετεί τους άξονες διερεύνησης της εργασίας. Επιχειρεί, δηλαδή, με εποπτικό τρόπο, τη συνοπτική παρουσίαση –κατά θεματική ενότητα– εκείνων των πληροφοριών που αξιολογούνται ως απαραίτητες για την τεκμηρίωσή της [μελετητής, έτος εμφάνισης / υποστήριξης,¹² κύριες αρχές / παραδοχές].

2.1.1. «Οικονομική Ανάπτυξη»

Οι Θεωρίες της κατηγορίας αυτής επιχειρούν την «ανάπτυξη» με την έννοια της «οικονομικής μεγέθυνσης». Η παρουσίασή τους ακολουθεί την ταξινόμηση του Π. Ρέππα, ξεκινώντας από τις παλαιότερες (Ρέππας, 1991). Μπορεί έτσι να φανεί η ιστορική εξέλιξη των κύριων εννοιών που πραγματεύονται, και η συνεισφορά των παλαιών ιδεών στις νέες που προστίθενται.

- «Θεωρίες Ανάπτυξης και Εξέλιξης του Καπιταλιστικού Συστήματος»: α) μέσα από την «κλασική προσέγγιση», που ασχολείται με την ανάλυση της μακροχρόνιας εξέλιξης του καπιταλιστικού συστήματος με πλαίσιο αναφοράς το οποίο ξεπερνά τα στενά οικονομικά φαινόμενα, συμπεριλαμβάνοντας κοινωνικά, πολιτικά, αλλά και θεσμικά χαρακτηριστικά [«φιλελεύθερη αντίληψη» (A. Smith), «μαρξιστική αντίληψη» (K. Marx), αποκαλούμενες και ως «grand theories»], β) μέσα από τη «νεοκλασική προσέγγιση» που συρρικνώνει το ευρύ πλαίσιο αναφοράς της

12. Αν δεν μπορεί να προσδιορισθεί έτος, γιατί η θεωρία αποτελεί προϊόν διεργασίας ολόκληρης περιόδου, γίνεται αναφορά στην περίοδο βίου του μελετητή ή στον αιώνα. Όταν αναφέρονται δύο έτη, το πρώτο δείχνει τότε πρωτοδιατυπώνεται / πρωτοϋποστηρίζεται, το δεύτερο τότε επαναδιατυπώνεται ή δημοσιεύεται. Η αναφορά ενός έτους δηλώνει τότε η Θεωρία δημοσιεύεται.

«κλασικής προσέγγισης», εστιάζοντας στη βραχυχρόνια μελέτη των καθαρά και με στενή έννοια οικονομικών φαινομένων [«νεοκλασική αντίληψη» (W. W. Rostow, J. Schumpeter), για κάποιους έχει ταυτισθεί με τη «νεοφιλελεύθερη αντίληψη»], γ) μέσα από «μαθηματικά υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης» που ασχολούνται κυρίως με τη διαδικασία αναπαραγωγής, κάνοντας χρήση «μαθηματικών μοντέλων» και εστιάζοντας σε μεταβλητές, όπως: το προϊόν, οι επενδύσεις, οι αποταμιεύσεις και η εργασία.

- «Εκσυγχρονιστικές Θεωρίες Υπανάπτυξης» που –στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν γιατί υπάρχουν «υπανάπτυκτες χώρες»– καταλήγουν ότι βασική αιτία «υπανάπτυξης» των χωρών είναι η αδυναμία τους για εκσυγχρονισμό.
- «Ριζοσπαστικές Θεωρίες Υπανάπτυξης»¹³ που, χρησιμοποιώντας ως βάση τη *Μαρξιστική Θεωρία*, προσπαθούν να δώσουν νέα ερμηνεία στα πράγματα. Έτσι, χωρίς να υποτιμούν τις «ενδογενείς αδυναμίες» των «υπανάπτυκτων χωρών»,¹⁴ εστιάζουν στη σχέση εξάρτησης των «αναπτυσσόμενων» από τα οικονομικά / πολιτικά κέντρα των «αναπτυγμένων» χωρών. Εξάρτηση που λειτουργεί με τη βοήθεια της «αγοράς» και της διεθνούς πολιτικής. Σε αυτό το πλαίσιο διακρίνονται δύο κυρίαρχες τάσεις. Η πρώτη εξετάζει τις δομές της εξαρτημένης οικονομίας μέσα από την εμπειρία των χωρών της *Λατινικής Αμερικής* [Prebisch, Furtado]. Η δεύτερη συνδέεται με τις σχέσεις που διέπουν τη μεταφορά πλεονάσματος από τις φτωχές χώρες προς τις πλούσιες, δίνοντας έμφαση στη λειτουργία της μονοπωλιακής δομής του «καπιταλιστικού συστήματος» [π.χ. Emmanuel, Amin].

Η διατύπωση των Θεωριών για την «οικονομική ανάπτυξη» καλύπτει μια εξαιρετικά μεγάλη χρονική περίοδο, που ξεκινά από τα τέλη του 18ου και ολοκληρώνεται στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Σε αυτό το διάστημα φυσικό είναι να παρατηρείται

13. Ορισμένες διατυπώνονται παράλληλα με τις «Εκσυγχρονιστικές Θεωρίες Υπανάπτυξης».

14. Π.χ.: αναπαραγωγή εσωτερικού προτύπου που ενισχύει τις ανισότητες μεταξύ τομέων της οικονομίας και κοινωνικής δομής.

πλήθος πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων σε παγκόσμιο επίπεδο με σημαντική επίδραση στη διατύπωση και επανακαθορισμό βασικών εννοιών και όρων που συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με την έννοια της «ανάπτυξης». Έτσι, η αλλαγή που υφίστανται το περιεχόμενο και οι στόχοι της αποτυπώνεται και εκφράζεται μέσα από τη διατύπωση σημαντικού αριθμού Θεωριών Θεωριών που –αν και συχνά υιοθετούν ένα διαφορετικό θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο– επιχειρούν την ερμηνεία της «ανάπτυξης» και της «υπανάπτυξης» μέσα από μια καθαρά οικονομική οπτική: την ταύτιση «ανάπτυξης» «οικονομικής μεγέθυνσης». Αξίες που σχετίζονται με την ανάπτυξη του «χώρου», την ποιότητα της ζωής, την ισότητα και δικαιοσύνη, και τη διασφάλιση των κοινωνικών σχέσεων θα καθυστερήσουν να ενσωματωθούν στον προβληματισμό [κυρίως μετά το '70]. Η *Μαρξιστική* και *Νεο-μαρξιστική* προσέγγιση αποτελούν, ίσως, τις μόνες προσπάθειες για πιο ολοκληρωμένη θεώρηση της «ανάπτυξης», αφού εντάσσουν στην προβληματική τους, εκτός από οικονομικές και άλλες μεταβλητές, κυρίως πολιτικές και κοινωνικές.

Η «χωρική διάσταση» και η επίδρασή της στην αναπτυξιακή διαδικασία δεν έχουν αποκτήσει ακόμα την απαραίτητη σημασία. Από τους κυριότερους λόγους που η «παραδοσιακή οικονομική ανάλυση» δεν έδωσε την απαιτούμενη προσοχή στη μεταβλητή του «χώρου» είναι αφενός η άποψη ότι ο μηχανισμός της «αγοράς» μπορεί, από μόνος του, να επιφέρει ισορροπία στη διαπεριφερειακή ανισορροπία,¹⁵ αφετέρου το γεγονός ότι η μεταβλητή του «χρόνου», για καιρό, μονοπωλεί το ενδιαφέρον ως πιο κρίσιμη από εκείνη του «χώρου» (Κόνσολας, 1997: 24-25). Η «*Μαρξιστική*» και η «*Νεο-μαρξιστική*» προσέγγιση θα είναι οι πρώτες που θα δείξουν σχετική ευαισθητοποίηση για το «χώρο» και τις δυνατότητές του στη διαδικασία της ανάπτυξης. Χωρικό επίπεδο αναφοράς των

15. Με την υποστήριξη της δυνατότητας πλήρους κινητικότητας των συντελεστών παραγωγής στο εσωτερικό μιας χώρας, και της μη δυνατότητας κίνησής τους μεταξύ χωρών, οι τυχόν οικονομικές ανισότητες μεταξύ περιφερειών είναι προσωρινό φαινόμενο που θα εξαλειφθεί με τις ανάλογες μετακινήσεις των παραγωγικών συντελεστών.

Θεωριών αποτελεί ο εθνικός χώρος των κρατών. Διαφοροποίηση όμως παρατηρείται στο ρόλο του κράτους. Έτσι, οι «*Θεωρίες Ανάπτυξης & Εξέλιξης Καπιταλιστικού Συστήματος*» υποστηρίζουν τη δύναμη της «ελεύθερης αγοράς», ενώ οι «*Εκσυγχρονιστικές*» και οι «*Ριζοσπαστικές Θεωρίες Υπανάπτυξης*» την ανάγκη για κρατική παρέμβαση, προτείνοντας άλλοτε πιο αυστηρές, και άλλοτε πιο ελαστικές μορφές.

2.1.2. «Περιφερειακή Ανάπτυξη»

Οι *Θεωρίες* της ενότητας αφορούν την «περιφερειακή ανάπτυξη». Σκοπός τους είναι η μελέτη - ερμηνεία του «περιφερειακού προβλήματος». Η ταξινόμηση που υιοθετείται [ως πιο λειτουργική] είναι του S. Holland, σύμφωνα με την οποία η ένταξη των *Θεωριών* μπορεί να γίνει σε δύο κύριες κατηγορίες (Holland, 1976: 1-60).

- *Θεωρίες «Αντο-εξισορρόπησης - Ανάπτυξης»:* αναπτύσσονται κυρίως από την σχολή της «φιλελεύθερης οικονομικής σκέψης». Αντιλαμβάνονται τη λειτουργία της «ελεύθερης αγοράς» ως το «μηχανισμό» που θα προκαλέσει τον περιορισμό του «περιφερειακού προβλήματος». Οποιαδήποτε φτωχή χώρα ενταχθεί στην διεθνή καπιταλιστική αγορά ακολουθεί την πορεία των αναπτυσσόμενων χωρών [«περιφερειών»] και θα αναπτυχθεί μέσω της διάχυσης του κεφαλαίου και της τεχνολογίας, καθώς και του γενικότερου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Πιο αντιπροσωπευτικές: οι «*Θεωρίες των Σταδίων Ανάπτυξης*» [A. Hirschmann (1958), W. Rostow (1960), J. Williamson (1965), J. Friedmann (1966)], και η «*Θεωρία Εξαγωγικής Οικονομικής Βάσης*» [D. North (1955)].
- *Θεωρίες «Ανισορροπίας - Υπανάπτυξης»:* υποστηρίζουν ότι, το χάσμα «αναπτυσσόμενων» - «αναπτυσσόμενων» χωρών, όχι μόνο δεν πρόκειται να μειωθεί, αλλά αναμένεται να αυξηθεί. Αιτία ο διαφορετικός τρόπος «οικονομικής ανάπτυξης» που υιοθετούν οι υπό ανάπτυξη χώρες σε σχέση με τις αναπτυσσόμενες, και οι έντονες σχέσεις εξάρτησης των πρώτων από τις δεύτερες. Οι «περιφερειακές ανισότητες» στην περίπτωση αυτών των *Θεωριών* αποτελούν δομικό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού που

μπορούν να προληφθούν ή να περιορισθούν μέσω άμεσης ή έμμεσης κρατικής παρέμβασης. Από τις πιο σημαντικές θεωρούνται: του *Perroux* [«Θεωρία των πόλων ανάπτυξης»], του *Myrdal* [«Θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας»], και των *Νεο-μαρξιστών* [*G. Frank* (1969), *S. Amin* (1976), *P. Baran* (1977), *A. Lipietz* (1977), *D. Massey* (1979)].

Σημαντική όμως στον εμπλουτισμό της σχετικής προβληματικής θεωρείται και η συνεισφορά ορισμένων σύγχρονων Θεωριών που αποτελούν «προϊόν» εμπειρικής έρευνας και μελέτης και διατυπώνονται μετά το '70, όπως των: «Έλλειψης & Αφθονίας Φυσικών Πόρων», «Βιώσιμης ή Αειφορικής Ανάπτυξης», και του «Προτύπου Οικο-Ανάπτυξης».

Η μεταβλητή του «χώρου» ξεκινά να αποκτά υπόσταση. Όχι, όμως, απαραίτητα με επιτυχία. Έτσι, η «χωρική διάσταση» απουσιάζει εντελώς από τις «Θεωρίες των σταδίων ανάπτυξης», ενώ υπονοείται στη «Θεωρία της εξαγωγικής οικονομικής βάσης», αφού η εξαγωγική δράση μπορεί να επηρεασθεί από τυχόν φυσικές, παραγωγικές ή άλλες ιδιαιτερότητες μιας περιοχής. Ο «χώρος» και οι ιδιαιτερότητές του [κυρίως μέσα από την «οικονομική οπτική»] θα αρχίσει να αποκτά υπόσταση με τις «Νεο-μαρξιστικές προσεγγίσεις». Αρχικά λιγότερο, μέσα από μια ευρύτερη διάκριση, και στη συνέχεια πιο συνειδητά. Η σημαντική στροφή όμως θα γίνει με τους *Lipietz* και *Massey*. Στις σύγχρονες προσεγγίσεις [π.χ.: «ενδογενής ανάπτυξη», «βιώσιμη - αειφόρος ανάπτυξη»] ο «χώρος» αποκτά όλο και πιο πολύ βαρύτητα, ενώ επιχειρείται μια πιο συνειδητή προσπάθεια για τον προσδιορισμό των επιπτώσεων που μπορεί να έχει σε εκείνον η εκάστοτε υιοθετούμενη αναπτυξιακή διαδικασία / πολιτική. Προσπάθεια που θα παραμείνει σε θεωρητικό επίπεδο με ελάχιστη εφαρμογή στην πράξη. Ο ρόλος του κράτους εμφανίζεται διαφοροποιημένος μεταξύ των προσεγγίσεων: από ανύπαρκτος, σε λιγότερο υπαρκτός, έως πιο επιβεβλημένος. Χαρακτηριστική η περίπτωση των τελευταίων δεκαετιών με την επικράτηση του «υπερ-εθνικού» και του «τοπικού επιπέδου» έναντι του «εθνικού επιπέδου» όπου, σταδιακά αλλά σταθερά, ο ρόλος των εθνικών κυβερνήσεων περιορίζεται.

2.1.3. «Αστική Ανάπτυξη»

Οι Θεωρίες της ενότητας έχουν προέλθει από τη διεθνή εμπειρία με σκοπό την ανάλυση των «συστημάτων» και «δικτύων» οικισμών και την ερμηνεία του αναπτυξιακού ρόλου των πόλεων και οικισμών σε εκείνα. Επιχειρούν να ερμηνεύσουν την κατανομή των οικισμών στο χώρο και των πληθυσμιακών μεγεθών τους. Οι πιο παραδοσιακές Θεωρίες επικεντρώνουν στη μορφολογία των πόλεων και όχι στους μηχανισμούς που προκαλούν την αστικοποίηση και την κατανομή των χρήσεων στο εσωτερικό τους (Λαμπριανίδης, 2001: 315). Η «χωρική κλίμακα αναφοράς» ταυτίζεται με την πόλη. Μπορεί όμως, κατάλληλα διευρυμένη, να συμπεριλάβει και ευρύτερα «οικιστικά συμπλέγματα και δίκτυα» του εθνικού ή διεθνούς χώρου. Η ευρύτητα της «κλίμακας αναφοράς» δικαιολογεί την πιθανότητα ορισμένες από τις Θεωρίες της ενότητας να μπορούν να ενταχθούν και στην ενότητα της «περιφερειακής ανάπτυξης». Ο «αστικός χώρος», εξάλλου, αποτελεί οργανική υποενότητα του «περιφερειακού» με εξειδικευμένα δομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά / ιδιαιτερότητες, που βρίσκονται σε διαρκή αλληλεξάρτηση / αλληλεπίδραση με το δεύτερο. Οι Θεωρίες, προκειμένου να καθίσταται σαφής η διαχρονική εξελικτική πορεία των σχετικών εννοιών / σχέσεων, θα μπορούσαν να ενταχθούν στις ακόλουθες δύο υποενότητες:

- «*Θεωρίες Χωρικής Κατανομής Οικονομικών Δραστηριοτήτων*»: η «αστική ανάπτυξη» ως αποτέλεσμα της χωροθέτησης λειτουργιών υπερτοπικής σημασίας σε συγκεκριμένες πόλεις / οικισμούς. Η αρχή για τις Θεωρίες οργάνωσης των «οικιστικών δικτύων» και ιεράρχησής τους γίνεται στη δεκαετία του '30 με το υπόδειγμα γεωμετρικής δομής του «οικονομικού χώρου» [Christaller]. Η «Θεωρία της Κεντρικής Θέσης» περιστρέφεται γύρω από ζητήματα κατανομής οικονομικών και λοιπών δραστηριοτήτων στο χώρο, προσδιορίζοντας και τις λειτουργίες που προσφέρονται σε κάθε κατηγορία κέντρων. Έχει αποκτήσει διαφορετικές διατυπώσεις στο χρόνο [Losch, Isard, Beckmann, Zipf, Stewart, Berry] και –παρά τις αδυναμίες της– έχει χρησιμοποιηθεί εκτε-

νός για την ιεράρχηση των αστικών κέντρων, τη βέλτιστη διανομή των διαθέσιμων πόρων, την κατανομή των κοινωνικών υπηρεσιών στα δίκτυα οικισμών, την οργάνωση της υποδομής σε δια-περιφερειακή βάση, και υλοποίηση πλήθους άλλων μέτρων «περιφερειακής πολιτικής» ή «αστικής οργάνωσης» (Κόνσολας, 1985: 297). Ανάλογης σημασίας και η «Θεωρία των Πόλων Ανάπτυξης». Η πιο πολυσυζητημένη, ίσως, Στρατηγική που έχει χρησιμοποιηθεί τόσο από αναπτυγμένες, όσο και από υπό ανάπτυξη χώρες, με αντιφατικά σχόλια για την αποτελεσματικότητά της. Υποστηρίζει ότι η «ανάπτυξη» δεν εμφανίζεται παντού και ταυτόχρονα, αλλά σε συγκεκριμένα σημεία [«πόλους ανάπτυξης»], με κυμαινόμενη ένταση, και διαχέεται μέσω διαφορετικών δικτύων, προκαλώντας στην οικονομία διαφοροποιημένα αποτελέσματα. Μέσο όμως για την Ανάπτυξη του Χώρου μπορεί να αποτελέσει και ο άριστος συνδυασμός κατανομής των βιομηχανιών στα αστικά κέντρα, με στόχο: ελαχιστοποίηση του κόστους μεταφοράς / παραγωγής [Υπόδειγμα *Tinbergen*].

- «Σημαντικές Θεωρίες εκτός βασικής ομαδοποίησης»: επιχειρούν τη μελέτη / ερμηνεία της συγκρότησης / ιεράρχησης του οικιστικού δικτύου, τη διερεύνηση της αστικοποίησης και αστικής εξειδίκευσης, μέσα από τη χρήση: α) των μαθηματικών, της στατιστικής και πληροφορικής [«Κεντροβαρικά Μοντέλα»: μελέτη χωρικών αλληλεπιδράσεων με έμφαση στη σχέση του πληθυσμού των οικισμών και της επιφάνειας επιρροής τους], και [«Ταξονομικές Αναλύσεις»: σύγκριση της περιγραφής περιφερειακών φαινομένων με καθορισμένες μαθηματικές και στατιστικές δομές], β) της παραδοσιακής οικονομικής γεωγραφίας [«Θεωρία της Εξαγωγικής Βάσης»: η ύπαρξη βασικών λειτουργιών και η εξαγωγική δραστηριότητα των οικισμών μπορούν να επηρεάσουν το αναπτυξιακό τους προφίλ και να καθορίσουν τη βαρύτητά τους στο οικιστικό δίκτυο], γ) των κοινωνικών - οικονομικών επιστημών [Νεο-μαρξιστές: *Lefebvre, Castells, Harvey, Lipietz, Storper*].

Οι Θεωρίες της ενότητας αυτής αποτελούν στην πλειονότητά τους «α-χωρικές προσεγγίσεις». Οι «Θεωρίες της Κεντρικής Θέ-

σης» αναφέρονται σε ομοιογενή «οικονομικό» και «γεωγραφικό χώρο», χωρίς να συνεκτιμούν παράγοντες¹⁶ που θα μπορούσαν να αλλοιώσουν τις θεωρητικές γεωμετρικές διατάξεις στο «χώρο» (Κατοχιανού, Μαρκογιαννάκη, 1989: 125-126). Η εξάρτησή τους από κανόνες χωροθέτησης που στηρίζονται σε συμμετρικά προσδιοριζόμενα χωρικά σχήματα περιορίζει την ανάγνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων και αλληλεξαρτήσεών τους με το «φυσικό χώρο». Η χρήση έτσι του προτύπου ως «εργαλείου σχεδιασμού» καθίσταται αναποτελεσματική. Η συμβολή του παρ' όλα αυτά στον «περιφερειακό προγραμματισμό» είναι σημαντική, αφού διερευνά τις σχέσεις αλληλεπίδρασης «κεντρικής θέσης» και της ευρύτερης περιοχής της (Κόνσολας, 1985: 297). Ο Perroux αντιλαμβάνεται το «χώρο» ως «οικονομική ενότητα», όπου η κίνηση του κεφαλαίου και του εργατικού δυναμικού δεν περιορίζεται από τα σύνορα μιας χώρας ή «περιφέρειας». Ο «γεωγραφικός χώρος» αποδεσμεύεται, έτσι, από «εθνικές ενότητες» και αντιμετωπίζεται συνολικά, πέρα από τα πολιτικά όρια των εθνικών κρατών. Ο Boudeville θα συμπυκνώσει αργότερα τη «γεωγραφική διάσταση» του «πόλου ανάπτυξης», ενώ ο Hermansen, σε μια προσπάθεια να αποδείξει την πρακτική αξία της Θεωρίας στην ανάπτυξη του «περιφερειακού»¹⁷ και του «αστικού χώρου», επιχειρεί την τυποποίησή της σε σύστημα μέσω «περιφερειακής και αστικής πολιτικής». Αν και η «Θεωρία των Πόλων Ανάπτυξης» αδυνατεί να εξηγήσει ολοκληρωμένα την κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων στο «χώρο», έχει χρησιμοποιηθεί από τις κυβερνήσεις αρκετών κρατών στο πλαίσιο πολιτικών «περιφερειακής / αστικής ανάπτυξης» με στόχο τη συγκρότηση «ισχυρών πόλων».¹⁸ Στο «Υπόδειγμα Tinbergen» η εφαρμογή της ιεράρχησης των αστικών κέντρων επιχειρείται με τη χρήση ενός «στατικού προτύπου» που βασίζεται σε αντιρρεαλιστι-

16. Π.χ.: γεωλογικές ιδιομορφίες, πολιτικά ή/και διοικητικά όρια, κ.ά.

17. Π.χ.: ανακούφιση κορεσμένων βιομηχανικών κέντρων με την ίδρυση «αντίπαλων πόλων».

18. Π.χ.: Ελλάδα: «Αντίπαλες Πόλεις» [ΠΥΣ 9610/1979]: Αθ., Θεσ/κη, ΚΕΠΑ, ΑΣΤΟΚ, ΑΓΡΟΚ. Βλ. Θεοδωρά, 2004:374-384.

κές υποθέσεις¹⁹ αποκλείοντας κύριους «χωροθετικούς παράγοντες» (Κόνσολας, 1985: 305-306). Στα «κεντροβαρικά μοντέλα» η σημασία των οικισμών αντιμετωπίζεται ως συνάρτηση του πληθυσμού, του όγκου πωλήσεων, του εισοδήματος, της παροχής υπηρεσιών ή κάποιου άλλου παράγοντα που θα μπορούσε να καταστήσει τον οικισμό «πόλο έλξης». Μπορεί να έχουν χαρακτηριστεί ως αντι-ρεαλιστικά, στην πράξη όμως φαίνεται ότι παρέχουν ικανοποιητικά αποτελέσματα. Μια ακόμα τεχνική που θα μπορούσε να αποτελέσει αξιόπιστο «εργαλείο» στον προγραμματισμό / σχεδιασμό για την «περιφερειακή» και «αστική ανάπτυξη» είναι οι «ταξονομικές αναλύσεις». Για να αναλύσουν την αστικοποίηση και την αστική εξειδίκευση και να προσδιορίσουν «γεωγραφικές» και «οικονομικές περιοχές», συσχετίζουν την πληθυσμιακή μεταβολή ενός οικισμού, σε δεδομένη χρονική περίοδο, με έναν ή και πιο πολλούς οικονομικούς, κοινωνικούς, γεωγραφικούς παράγοντες (Matilla, Thompson, 1968: 81-139).

Αλλαγή στην αντίληψη θα φέρουν οι Νεο-μαρξιστές, που με τις Θεωρίες τους θα θέσουν νέες βάσεις στον προβληματισμό για την παραγωγή, οργάνωση, και ανάπτυξη του «χώρου» και θα εισαγάγουν την ανάγκη «χωρικού σχεδιασμού». Από τους πρώτους που θα ασχοληθεί με το «χώρο» είναι ο Lefebvre. Τον αντιμετωπίζει ως «κοινωνικό προϊόν» που καταναλώνεται από τη χρήση του, και παράγεται, με τρόπο ώστε να αποτελεί παράγοντα κλειδί για την αναπαραγωγή του ίδιου του συστήματος. Σε ζητήματα, όμως, «αστικής ανάπτυξης» εμβαθύνουν και οι Castells, Harvey, Lipietz. Για τον Castells ο «χώρος» και τα χωρικά φαινόμενα αναλύονται σε επίπεδα, ανάλογα με το χωρισμό τους σε «σφαίρες» παραγωγής, ανταλλαγής, κατανάλωσης. Ο Harvey εστιάζει στη «συσσώρευση κεφαλαίου στο κτισμένο περιβάλλον», αναδεικνύοντας ως βασικά αντικείμενα έρευνας την οργάνωση και λειτουργία του τομέα των κατασκευών και το πιστωτικό σύστημα, τα θέματα ιδιοκτησίας της γης και γαιοπροσόδου, τα οικονομικά, και τη διαχείριση και κρίση

19. Π.χ.: μια περιοχή με κλειστή οικονομία, σταθερό πληθυσμό, ομοιόμορφη καταναλωτική συμπεριφορά.

των προγραμμάτων κατοικίας. Για τον *Lipietz* ο «χώρος» αναλύεται με όρους άρθρωσης χωρικών βαθμίδων, αντίστοιχων με τις σχέσεις των διαφόρων βαθμίδων των τρόπων παραγωγής και του κοινωνικού σχηματισμού (Θεοδωρά, 2004: 176-180).

2.1.4. «Σχέση Χώρου - Κοινωνίας»

Η διαδικασία διαμόρφωσης του «χώρου» γίνεται κατανοητή όταν γεωγραφικά δεδομένα συσχετίζονται με κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες. Ανάλογα με το κατά πόσο δίνεται βαρύτητα στα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα και στη σχέση τους με τον «φυσικό χώρο», μπορούν να διατυπωθούν οι ακόλουθες δυο βασικές προσεγγίσεις:

- «*Αστική Κοινωνιολογία*»: με θεωρητικές βάσεις που θεμελιώνονται στη «*Σχολή του Σικάγο*» [1920], και δυο κύριες κατευθύνσεις. Η πρώτη αναφέρεται στην αιτιακή σχέση χώρου και κοινωνίας και θεωρεί το «χώρο» ως ανεξάρτητη μεταβλητή, πηγή / αιτία των κοινωνικο-πολιτιστικών μορφών [Park, L. Wirth, R. Redfield]. Η δεύτερη κατεύθυνση αντιλαμβάνεται το «χώρο» ως εξαρτημένη μεταβλητή, αποτέλεσμα / προϊόν κοινωνικο-οικονομικών διαδικασιών, και ανάγει την ερμηνεία της οργάνωσής του σε κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα [L. Burgess, H. Hoyt, Harris-Ullman της «*Σχολής του Σικάγο*»], που εμφανίζεται και στην *Οικολογική Θεωρία* [R. McKenzie, A. Hawley, Dunkan / Schore] και ολοκληρώνεται με την ιστορική προσέγγιση των κοινωνιολόγων των Η.Π.Α. και της Ευρώπης.
- «*Μαρξιστική Ανάλυση*»: όπου η «μαρξιστική προσέγγιση» απορρίπτει τη δυϊστική σχέση χώρου - κοινωνίας, και την κατανοεί ως διαλεκτική διαδικασία στην οποία ο άνθρωπος μετασχηματίζεται, μετασχηματίζοντας το περιβάλλον του. Σύμφωνα με τη «μαρξιστική προσέγγιση», ο χώρος είναι ένα υλικό προϊόν συσχετισμένο με άλλα υλικά στοιχεία και προϊόντα, που προκύπτει μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικής παραγωγής. Οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους είναι εκείνες οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση της δομής και λειτουργίας του

«χώρου». Ο «χώρος» είναι συσχετισμένος έντονα με την κοινωνία και δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ανεξάρτητα από εκείνη. Η συγκεκριμένη κατεύθυνση εμφανίζει ποικιλία προσεγγίσεων. Περιλαμβάνει θεωρητικά και μεθοδολογικά θέματα διερεύνησης της θεωρητικής υπόστασης του «χώρου» και ειδικότερες προσεγγίσεις για τις χωρικές εκδηλώσεις των κύριων διαδικασιών και μηχανισμών που κινούν το σύνολο του κοινωνικού σχηματισμού [Lefebvre (1968), Althusser, Castells (1976), Mingione (1977), Lipietz (1980)].

2.2. Πολιτικές και Στρατηγικές Ανάπτυξης του Χώρου

Οι Πολιτικές αποτελούν κύριο «εργαλείο» της αναπτυξιακής διαδικασίας. Διατυπώνονται από τις κυβερνήσεις των κρατών για τη διασφάλιση της ανάπτυξης των χωρών και περιοχών τους και την επίλυση του «περιφερειακού προβλήματος». Αντικείμενό τους είναι ο ορισμός του ευρύτερου πλαισίου εντός του οποίου θα τεθούν οι βασικές αρχές για την αναγνώριση, τη διερεύνηση και την επίλυση των εκάστοτε προβλημάτων ανάπτυξης, θα καθορισθεί το κύριο αντικείμενο και το πεδίο αναφοράς, και θα προσδιορισθούν οι αντικειμενικοί σκοποί / στόχοι. Οι Πολιτικές, συχνά, με άξονα τους στόχους που έχουν θέσει και τα συμφέροντα που καλούνται να εξυπηρετήσουν, αντλούν από τις Θεωρίες στοιχεία προκειμένου να διαμορφώσουν το απαραίτητο θεωρητικό / μεθοδολογικό υπόβαθρο που θα τις καταστήσει πιστευτές και ευρύτερα αποδεκτές. Υπάρχουν, όμως, και περιπτώσεις που λειτουργούν ως πηγή προβληματισμού και έναυσμα για τη διατύπωση Θεωριών (κεφ. 2.1.2., σελ. 8). Η υλοποίηση των Πολιτικών [η πραγμάτωση των αντικειμενικών τους σκοπών] δεν είναι δυνατή χωρίς τη διατύπωση κατάλληλων Στρατηγικών. Σε εκείνες θα καθορισθεί η ακριβής «πορεία» για την επίτευξη του ζητούμενου. Το είδος δηλαδή των μέσων, μέτρων, παρεμβάσεων μεσοπρόθεσμου ή/και μακροπρόθεσμου χρονικού ορίζοντα. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει ότι:

Στην περίοδο έως τις αρχές του '70, η επίλυση των «περιφερειακών ανισοτήτων» δεν φαίνεται να αποτελεί πρωταρχικό ζη-

τούμενο των έως τότε διατυπωμένων *Πολιτικών*. Οι «Οικονομικές Πολιτικές» του «Μονεταρισμού», της «Ανοικτής Οικονομίας», της «Εκβιομηχάνισης» [γνωστές ως «Οικονομικές Πολιτικές Μεγέθυνσης»] υποστηρίζουν ότι η επίτευξη ισότητας προκύπτει μέσα από άμεση αύξηση του «προϊόντος» (Ρέππας, 1991: 338-344). Η Πολιτική του «Μονεταρισμού» συνήθως αφορά μέτρα «οικονομικής πολιτικής» που τις περισσότερες φορές εφαρμόζονται σε περιόδους σοβαρής κρίσης. Αποτελεί έκφραση του «οικονομικού φιλελευθερισμού» και της «ελεύθερης αγοράς». Έχει κυρίως μικροοικονομικό προσανατολισμό. Μπορεί, όμως, να επιδιώκει και μακροοικονομικούς στόχους. Περιορίζει το ρόλο του κράτους στην εξασφάλιση σταθερού οικονομικού περιβάλλοντος για τη βέλτιστη δράση του ιδιωτικού τομέα. Στόχος, η ενίσχυση του ζωτικού χώρου δράσης του ιδιωτικού τομέα [κυρίως στη βιομηχανία] και η αποδυνάμωση του δημόσιου τομέα. Η Πολιτική της «Ανοικτής Οικονομίας», χωρίς να διαφέρει σημαντικά από του «Μονεταρισμού», δίνει έμφαση στον τομέα του διεθνούς εμπορίου και όχι γενικά στον ιδιωτικό τομέα σε αντιδιαστολή με τον δημόσιο, και υποστηρίζει την ενεργητική κρατική παρέμβαση. Υιοθετείται, κυρίως, από μικρές χώρες, των οποίων το μέγεθος της αγοράς και η περιορισμένη ποσότητα και ποικιλία των διαθέσιμων πόρων δεν επιτρέπουν εκμετάλλευση «οικονομιών κλίμακας» και ολοκληρωμένη παραγωγή αγαθών που απαιτεί μια οικονομία. Η Πολιτική της «Εκβιομηχάνισης» επικεντρώνει στο σύνολο του βιομηχανικού τομέα, υποστηρίζοντας ότι μέσα από την ενίσχυσή του θα επιτευχθεί «οικονομική μεγέθυνση» στο σύνολο της οικονομίας. Είναι Πολιτική που, κατά διαστήματα, έχει εφαρμοστεί σε όλες σχεδόν τις χώρες. Υπογραμμίζει την ανάγκη κρατικής παρέμβασης, δίνοντάς της διαφορετικές μορφές, ανάλογα με τις συνθήκες: από την πλέον επιτακτική έως την πιο ενδεικτική. Η υλοποίηση των στόχων της επιδιώκεται με παραγωγή καταναλωτικών αγαθών για την εσωτερική αγορά από μια ισχυρά προστατευόμενη εγχώρια βιομηχανία, ή κεφαλαιουχικού εξοπλισμού [«βαριά βιομηχανία»], ή προϊόντων που προορίζονται μόνο για εξαγωγή. Είναι Πολιτική που εστιάζει σε έμμεσο σχηματισμό κεφαλαίου και αύξηση της παρα-

γωγής, εκσυγχρονισμό της τεχνολογίας, και προώθηση ορισμένων αστικών κέντρων ως «πόλων ανάπτυξης». Στη σύγχρονη εποχή δίνει έμφαση σε ορισμένους κλάδους του δευτερογενή ή τριτογενή τομέα μέσα από τη δημιουργία, ανάπτυξη, εξάπλωση κλάδων παραγωγής «προϊόντων υψηλής τεχνολογίας». Οι «τεχνοπόλεις», τα «τεχνολογικά πάρκα», και μια σειρά άλλων ανάλογου προσανατολισμού βιομηχανικών, επιστημονικών, και ερευνητικών χώρων, εντάσσονται στα «μέσα» που προτείνει η Πολιτική για την ανάπτυξη χωρών / περιοχών.

Μπορεί το βασικό ζητούμενο των «Οικονομικών Πολιτικών» να είναι η πρόκληση «οικονομικής μεγέθυνσης», η μεθοδολογία όμως διαφέρει, αφού δίνουν διαφορετική έμφαση σε βραχυχρόνιους και μακροχρόνιους στόχους και προτείνουν διαφορετικά «μέσα πολιτικής». Έτσι, ορισμένες –μέσα από τις «Συμβατικές Στρατηγικές της Μεγέθυνσης»– επιδιώκουν την άμεση «οικονομική μεγέθυνση», ενώ άλλες μεταθέτουν τον στόχο σε μακροχρόνιες περιόδους. Οι Πολιτικές της «Ανοικτής Αγοράς» και «Εκβιομηχάνισης» συμφωνούν στην έμφαση για αύξηση της παραγωγής. Διαφοροποιούνται, όμως, στη βαρύτητα που δίνουν στην αύξηση του κεφαλαίου. Η πρώτη το θεωρεί έμμεσο στόχο, η δεύτερη άμεσο. Και οι τρεις Πολιτικές επιδιώκουν εκβιομηχάνιση, μόνο όμως η Πολιτική της «Εκβιομηχάνισης» επικεντρώνει στην προώθησή της. Ζητήματα όπως: διανομή εισοδήματος, πλήρης απασχόληση, φτώχεια, δεν τις απασχολούν. Αντιμετωπίζονται ως προβλήματα τα οποία θα λυθούν αυτόματα μέσα από την πρόκληση άμεσης «οικονομικής μεγέθυνσης». Ορισμένες από τις «Πολιτικές της Μεγέθυνσης» εξακολουθούν να εφαρμόζονται.

Από τα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τις αρχές της δεκαετίας του '70, το πρότυπο «χωρικής ανάπτυξης» που υιοθετείται είναι εκείνο της «Πολιτικής Ανάπτυξης» [ή «εκ των άνω ανάπτυξης»]. Επιδιώκει την αξιοποίηση των οικονομικών συγκέντρωσης και κλίμακας, προωθεί την προσέλκυση οικονομικών δραστηριοτήτων σε επιλεγμένα σημεία του χώρου, περιορίζοντας την υπερσυγκέντρωση σε ένα δεδομένο σημείο, αυξάνει τον διεθνή ανταγωνισμό και διευκολύνει τη διαδικασία διάχυσης της ανάπτυξης στην

περιβάλλουσα «περιφέρεια» (Παπαδασκαλόπουλος, 1992: 43). Στόχος, η συγκέντρωση της ανάπτυξης σε περιορισμένο αριθμό «αστικών κέντρων - πόλων ανάπτυξης» και η διάχυσή της στην ευρύτερη «περιφέρεια» ή περιοχή τους. Αυτό αρχικά επιχειρείται μέσα από τη συγκέντρωση οικονομικών δραστηριοτήτων [κυρίως προωθητικής βιομηχανίας] σε συγκεκριμένους «πόλους», για να εμπλουτισθεί ή να αντικατασταθεί ακολούθως από τη συγκέντρωση λειτουργιών έρευνας και ανάπτυξης, με έμφαση σε δραστηριότητες υψηλής τεχνολογίας / καινοτομιών. Επιδιώκεται, επίσης, συγκέντρωση λειτουργιών άμυνας, πολιτισμού, τουρισμού, εκπαίδευσης. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ελλάδας, όπου η αποκέντρωση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στα πρώτα στάδια υλοποίησής της [δεκαετία '60] επιχειρήθηκε στο πλαίσιο της «περιφερειακής πολιτικής» για τη συγκρότηση ισχυρών «πόλων ανάπτυξης» στην περιφέρεια [*Πανεπιστήμια Πάτρας, Ιωαννίνων*] (Θεοδωρά, 2006: 142-145· Theodora, 2008). Τα δίκτυα «αστικών πόλων ανάπτυξης» αντικαθίστανται, έτσι, σταδιακά από δίκτυα «αναπτυξιακών πόλων υψηλής τεχνολογίας».²⁰ Αλλαγή η οποία διαφοροποιεί τον καταμερισμό εργασίας και δημιουργεί νέο είδος πολικότητας / δικτύωσης στο «χώρο» (Παπαδασκαλόπουλος, 1996: 79-80).

Ο εννοιολογικός επαναπροσδιορισμός της «ανάπτυξης» στις αρχές του '70 [απόρροια μιας προβληματικής πραγματικότητας δημιουργημένης της επί σειρά ετών εφαρμογής του δόγματος της άμεσης ταχύρυθμης «οικονομικής μεγέθυνσης» σε αναπτυσσόμενες ή μη χώρες²¹]

20. Π.χ.: κέντρα καινοτομιών, επιστημονικά πάρκα, τεχνοπόλοι, τεχνολογικά πάρκα, τεχνοπόλεις, ΒΙ.ΠΕ. υψηλής στάθμης, πάρκα επιχειρήσεων, εμπορικά πάρκα. Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση συναντάται στα περισσότερα από αυτά.

21. Η οικονομική κατάσταση στις «αναπτυσσόμενες χώρες» μετά από ένα τέταρτο του αιώνα εφαρμογής «πολιτικών οικονομικής μεγέθυνσης» δεν κατόρθωσε να συμβάλει στην ανάπτυξή τους ούτε περιορισμό των «ανισοτήτων». Η κατάσταση εμφανίζεται εξ ίσου προβληματική και σε πολλές «αναπτυσσόμενες χώρες», όπου η μόλυνση του περιβάλλοντος και η χαμηλή ποιότητα ζωής αποτελούν βασικά προβλήματα, που, από καιρό, έχουν αρχίσει να λαμβάνουν επικίνδυνες διαστάσεις.

θα οδηγήσει στην εμφάνιση των *Πολιτικών της Μεγέθυνσης με Ισότητα*. Πολιτικές που ξεκινούν αντίστροφα από εκείνες της προηγούμενης περιόδου. Χωρίς να υποτιμούν τη σημασία της «οικονομικής μεγέθυνσης», προτάσσουν ως βασικό παράγοντα για την επίτευξη «κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης» την εξομάλυνση των «περιφερειακών ανισοτήτων». Η «οικονομική μεγέθυνση» αποτελεί συμπληρωματικό στόχο, και μόνο αν δεν αντιστρατεύεται τη διασφάλιση της πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικής ισότητας. Έμφαση δίνεται σε θέματα ισότητας / αρμονίας των κοινωνικών σχέσεων, παραγωγής, διανομής, και περιβάλλοντος. Επιδίωξη αποτελεί η επίτευξη στο άμεσο μέλλον καλύτερων κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού που συνδέονται κυρίως με την εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης, την εξάλειψη της φτώχειας, τον περιορισμό των εισοδηματικών / περιφερειακών ανισοτήτων, ακόμα και στην περίπτωση που το επίπεδο της μεγέθυνσης του «προϊόντος» είναι μικρό (Ρέππας, 1991: 373-427). Για την υλοποίησή τους διατυπώνονται «Στρατηγικές Μεγέθυνσης με Ισότητα» που, ανάλογα με την έμφαση που δίνουν στα προβλήματα που επιχειρούν να επιλύσουν, διακρίνονται σε Στρατηγικές «Αύξησης της Απασχόλησης», «Ενάντια στη Φτώχεια», «Εξασφάλισης Βασικών Αναγκών». Παρά τις αδυναμίες τους – με πιο σημαντική την προϋπόθεση ύπαρξης ισχυρής κυβέρνησης – η συνεισφορά τους είναι σημαντική, επειδή συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας νέας προσέγγισης που ενδιαφέρεται να φέρει τα οφέλη από την ανάπτυξη πιο κοντά στη γενιά που ζει και παλεύει για εκείνα σε κάθε χρονική περίοδο, και όχι να τα μεταθέσει στο απώτερο μέλλον (Ρέππας, 1991: 373-427).

Οι «Σοσιαλιστικές Πολιτικές Ανάπτυξης» έχουν υιοθετηθεί από τις κυβερνήσεις των πρώην Ανατολικών χωρών της Ευρώπης για την «ανάπτυξη» και τον περιορισμό των «περιφερειακών ανισοτήτων». Ο διαχωρισμός τους από τις Πολιτικές της «Οικονομικής Μεγέθυνσης» και της «Μεγέθυνσης με Ισότητα» δεν οφείλεται στη διαφορετικότητα τόσο των μέσων που προτείνουν,²² αλλά των πο-

22. Είναι κοντά στις πολιτικές «μεγέθυνσης με ισότητα» ως προς τις προτεραιότητες που θέτουν και τα μέσα που χρησιμοποιούν.

λιτικο-κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων όπου έχουν εφαρμοστεί. Είναι *Πολιτικές* οι οποίες, αν και κατόρθωσαν σε σημαντικό βαθμό να εξασφαλίσουν την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και απασχόλησης στο σύνολο του πληθυσμού, και μια πιο δίκαιη [σε σχέση με άλλες χώρες] κατανομή των εισοδημάτων, δεν κατόρθωσαν να εξαλείψουν τις ανισότητες και την αδικία. Η υλοποίησή τους επιχειρήθηκε με τη βοήθεια *Στρατηγικών* που έδωσαν έμφαση στην άμεση ανάπτυξη της βιομηχανίας και στη βελτίωση των συνθηκών παραγωγής στον αγροτικό τομέα. Το κλείσιμο όμως των οικονομιών τους και οι αργοί ρυθμοί που υιοθέτησαν οι χώρες αυτές στην εισαγωγή νέας τεχνολογίας είχε ως συνέπεια τη μη αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους στο πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου. Τα τελευταία χρόνια τα κράτη αυτά, εξαιτίας και των κρίσιμων πολιτικών ανακατατάξεων και των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στο επίπεδο της ανάπτυξής τους, βρίσκονται σε φάση ανασυγκρότησης.

Από τη δεκαετία του '80, και ιδιαίτερα του '90, λόγω της αρνητικής κριτικής που έχουν δεχθεί πολλές από τις έως τότε διατυπωμένες *Πολιτικές*, την ευαισθητοποίηση σε θέματα κοινωνικού, πολιτιστικού και περιβαλλοντικού προσανατολισμού, και την επανάσταση στον τομέα της «νέας τεχνολογίας», θα ξεκινήσει η διατύπωση *Πολιτικών* με προσανατολισμό προς τα πρότυπα:

α) «ολοκληρωμένης ανάπτυξης» [ή «από τη βάση ανάπτυξη», ή «ενδογενής ανάπτυξη», ή «εντόπια ανάπτυξη»] πρωτοεμφανίζεται στις αρχές '70. Οι νέες οικονομικές συνθήκες, σε συνδυασμό με τις κοινωνικές εντάσεις, θα σταθούν αφορμή για τη δημιουργία του νέου προτύπου «περιφερειακής οργάνωσης της ανάπτυξης». Στόχος: ανάπτυξη όλων των χωρικών πλεονεκτημάτων, διατήρηση οικιστικού ιστού, συμμετοχή τοπικών φορέων και πληθυσμού στον αναπτυξιακό προγραμματισμό / σχεδιασμό. Δραστηριοποιεί τις «περιφέρειες», δημιουργεί κατάλληλες προϋποθέσεις για απορρόφηση ανάπτυξης, ενισχύει τοπική επιχειρηματικότητα, αξιοποιεί τοπικούς πόρους και ενισχύει την τοπική οικονομία. Η εισαγωγή του δεν καταργεί το πρότυπο «πολικής ανάπτυξης». Συχνά και τα δύο

εφαρμόζονται παράλληλα, σε διάφορους συνδυασμούς, ανάλογα με τις συνθήκες / συγκυρίες που επικρατούν στο διεθνή χώρο, και στη χώρα ή στην «περιφέρεια» εφαρμογής τους (Παπαδασκαλόπουλος, 1992: 43).

β) *«ανάπτυξης τεχνολογίας»*: βασίζεται κυρίως στην προώθηση της μικρής καινοτομικής επιχείρησης. Οι Πολιτικές αυτής της ομάδας υποστηρίζουν την προσέλκυση βιομηχανίας, προωθούν την σύσταση νέων επιχειρήσεων, ενθαρρύνουν την ανώτατη εκπαίδευση / έρευνα, υποστηρίζουν τη δημιουργία επιστημονικών πάρκων / θερμοκοιτίδων για νέες επιχειρήσεις, χρηματοδοτούν κεφάλαια υψηλού επιχειρηματικού κινδύνου. Συχνά υποστηρίζουν συνδυασμό ενεργειών [συνδυασμός συμβατικής ενδυνάμωσης δημόσιων πανεπιστημίων με κέντρα υψηλής τεχνολογίας ώστε να αποτελέσουν συνδυαστικό κρίκο με ιδιωτικές επιχειρήσεις, κ.ά.]. Η εξασφάλιση υψηλού επιπέδου νέας ευέλικτης τεχνολογίας σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων παραγόντων, όπως το πολιτικό και θεσμικό σύστημα της χώρας, οι υποδομές και το ελκυστικό αστικό / φυσικό περιβάλλον, μπορούν να βοηθήσουν στην πρόκληση *«ανάπτυξης»* (Malecki, Nijkamp, 1996: 52-76).

γ) *«υποδομής της πληροφόρησης»*: η ύπαρξη κατάλληλα οργανωμένου δικτύου, που να επιτρέπει ταχεία και αξιόπιστη διάχυση της πληροφορίας, μπορεί να αποτελέσει συγκριτικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη περιοχών και *«περιφερειών»*. Αν και ο θεσμός των *«κέντρων πληροφόρησης»* εμφανίζει ποικιλία μορφών μεταξύ των χωρών,²³ κοινό γνώρισμα αποτελεί η προβολή της σημασίας των πανεπιστημίων στη λειτουργία των εξειδικευμένων αυτών χώρων, αφού η παροχή των εκπαιδευτικών, ερευνητικών, και λοιπών λειτουργιών τους μπορούν να συμβάλουν στην καινοτομική δράση των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή τους (Malecki, Nijkamp, 1996: 65-66). Το ενδιαφέρον εστιάζεται

---

23. Π.χ.: Η.Π.Α.: Silicon Valley, ευρύτερη περιοχή Βοστώνης, Research Triangle Park, Βόρεια Καρολίνα, Μεγάλη Βρετανία: Επιστημονικό Πάρκο Cambridge, Δ. Γερμανία: Kernforschungszentrum στην Καρλσρούη (Malecki, Nijkamp, 1996: 63-66).

στη αξιοποίηση πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων / ινστιτούτων, αφού στην πλειονότητα των περιπτώσεων [αν όχι στο σύνολο] αποτελούν κύριο υπόβαθρο για κάθε μορφής συγκέντρωση δραστηριοτήτων υψηλής τεχνολογίας. Όπως: α) τα κέντρα καινοτομιών [μικρές μονάδες έρευνας και ανάπτυξης, που είναι εγκαταστημένες κυρίως σε πανεπιστημιακούς χώρους ή σε χώρους κέντρων έρευνας], β) τα επιστημονικά πάρκα [οριοθετημένοι οργανωμένοι χώροι στους οποίους συνεργάζονται πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, ιδιωτικές επιχειρήσεις], γ) οι τεχνόπολοι και τα τεχνολογικά πάρκα [συμπλέγματα κέντρων έρευνας / ανάπτυξης που μπορεί να συνδυάσουν και την ανώτατη εκπαίδευση], δ) οι τεχνοπόλεις [κέντρα έρευνας - υψηλής τεχνολογίας που συνδυάζονται και με άλλες αστικές λειτουργίες, ενδεχομένως και πανεπιστήμια], και ε) ίσως λιγότερο από τις προηγούμενες κατηγορίες, οι ΒΙ.ΠΕ. υψηλής τεχνολογίας, τα Πάρκα Επιχειρήσεων και τα Εμπορικά Πάρκα, μπορούν να εντάξουν στις λειτουργίες τους και την ανώτατη εκπαίδευση (Παπαδασκαλόπουλος, 1996: 79-80).

Στο πλαίσιο των παραπάνω Πολιτικών ξεκινά η διατύπωση Στρατηγικών που υποστηρίζουν την προώθηση και τη διάχυση της καινοτομίας στο «χώρο», την ενίσχυση των «περιφερειών» με νέα προηγμένα συστήματα τηλεπικοινωνιών και τη δημιουργία «τεχνοπόλεων». Η δεκαετία του '90 κυριαρχείται από μια «Στρατηγική - Σταθμό», αφού σηματοδοτεί αλλαγή στην αντίληψη για την Ανάπτυξη του Χώρου. Στηρίζει: την ανάδειξη δυνάμεων συνέργειας μεταξύ των παραγόντων που προωθούν την «ανάπτυξη», την οργάνωση δικτύων θεσμικής, κλαδικής, και χωρικής μορφής, και τη συγκρότηση ολοκληρωμένων «πακέτων» Στρατηγικών Σχεδίων με μεσοπρόθεσμα ή/και μακροπρόθεσμα «αναπτυξιακά σενάρια». Στη σύγχρονη συγκυρία το «πρότυπο ανάπτυξης» που βασίστηκε στη διάχυση της ανάπτυξης από τα «πολιτικά κέντρα» προς την ευρύτερη «περιφέρεια» με την προώθηση ενός συστήματος κινήτρων / επιδοτήσεων είναι παρελθόν (Κόνσολας, 1997: 212-213· Κόνσολας, 1995: 25-26). Η κινητικότητα σε διεθνές επίπεδο, η μείωση της εθνικής μαζικής παραγωγής η αύξηση της πολυεθνικής ευέλικτης παραγωγής θα μειώσει τη σημασία της έλλειψης κεφαλαίου και θα

αυξήσει τη σημασία της έλλειψης προϋποθέσεων παραγωγής καινοτόμων προϊόντων, της ανυπαρξίας εξειδικευμένου προσωπικού, αλλά και της απαραίτητης επιχειρηματικότητας. Οι πλειονότητα, έτσι, των *Στρατηγικών* θα εστιάσει τώρα στη δημιουργία ενδιάμεσων φορέων σύνδεσης καινοτομικών πηγών - χρηστών, στην ίδρυση εταιρειών για τη διαχείριση κεφαλαίων με σκοπό την ενίσχυση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων υψηλού κινδύνου, στην επιχορήγηση πανεπιστημίων / κέντρων έρευνας με στόχο τη σύνδεσή τους με την παραγωγή.

3. Διαχρονικές Μετεξελίξεις των Προσεγγίσεων για την Ανάπτυξη του Χώρου

Από τη μελέτη των *Θεωριών, Πολιτικών, Στρατηγικών* για την *Ανάπτυξη του Χώρου*, φαίνεται ότι η διαφοροποίηση των προσεγγίσεων εντοπίζεται κυρίως: α) στη «διάσταση» με βάση την οποία μελετούν το φαινόμενο της «ανάπτυξης» [π.χ. οικονομική, κοινωνική, κ.ά.], β) στο θεωρητικό πλαίσιο και τη μεθοδολογία προσέγγισης, γ) στον «χρονικό ορίζοντα αναφοράς» [π.χ. βραχυπρόθεσμος, μακροπρόθεσμος], δ) στο «ρόλο του κράτους» [ανάγκη ή όχι για κρατική παρέμβαση], ε) στη «χωρική διάσταση» όσον αφορά: στο βαθμό συνεκτίμησής της, στο είδος του «χώρου» [π.χ. οικονομικός, διοικητικός] και στη «χωρική κλίμακα αναφοράς» [π.χ. κράτος, περιφέρεια, πόλη, ή στις οικονομικές προσεγγίσεις: μακρο- ή μικρο-επίπεδο], και στ) στο είδος των «μέσων» που προτείνουν για την «ανάπτυξη». Πιο συγκεκριμένα:

Η βιβλιογραφία με αναλυτικά τεκμηριωμένες θεωρητικές προσεγγίσεις σταματά περί τα μέσα της δεκαετίας του '70, αρχές δεκαετίας του '80 – γεγονός όχι τυχαίο. Πρόκειται για μια εποχή όπου έχουν ήδη ξεκινήσει να αμφισβητούνται [ή να καταργούνται] στην πράξη οι δυο βασικές υποθέσεις της πλειονότητας των έως τότε διατυπωμένων *Θεωριών*: της συνεχούς [έστω και περιορισμένης] «οικονομικής μεγέθυνσης», και της συνθετότερης και εντονότερης παρέμβασης του «κράτους πρόνοιας». Οι *Θεωρίες* θα μείνουν

χωρίς αντικείμενο. Η κρίση της κοινωνίας και της οικονομίας φαίνεται ότι κτυπά τώρα και τη δική τους πόρτα. Την ίδια περίοδο, το γνωστικό αντικείμενο της «οικονομικής ανάπτυξης», στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει: «γιατί δεν λύθηκαν τα παλαιά προβλήματα, ποία διάσταση θα πάρουν σε σχέση με τα νέα δεδομένα, και ποίο θα να είναι το μέλλον», βρίσκεται σε κατάσταση γενικής στασιμότητας (Ρέππας, 1991: 12). Από τη μια, η ορθοδοξία των «σταδίων ανάπτυξης» και, από την άλλη, η άκριτη επιλογή και η εφαρμογή «προτύπων ανάπτυξης» σε «αναπτυσσόμενες» χώρες, με μοναδικό γνώμονα την επιτυχή εφαρμογή τους σε κάποιες «αναπτυγμένες» χώρες, αποτελούν πρακτικές που, σταδιακά, εγκαταλείπονται. Στο πλαίσιο της κρίσης αυτής, η αναθεώρηση των ως τότε διατυπωμένων προσεγγίσεων και η επανατοποθέτηση των βασικών αρχών τους κρίνεται επιτακτική. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 θα ξεκινήσει μια περίοδος που χαρακτηρίζεται από τη διατύπωση ενός νέου είδους προσεγγίσεων για την *Ανάπτυξη του Χώρου*. Είναι Θεωρίες που, σε σύγκριση με εκείνες της αμέσως προηγούμενης περιόδου, φαίνεται να στερούνται θεωρητικής βάσης και επώνυμης τεκμηρίωσης. Στηρίζονται, κυρίως, στα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας και μελέτης.²⁴

Στο πλαίσιο της μετεξέλιξης της προβληματικής των Θεωριών για την *Ανάπτυξη του Χώρου*, οι Πολιτικές / Στρατηγικές αναπόφευκτα αλλάζουν. Έτσι, ενώ έως και τις αρχές τις δεκαετίας του '70 το κύριο ζητούμενο είναι η επίτευξη «οικονομικής μεγέθυνσης», από τη δεκαετία του '70 και μετά, χωρίς να αμφισβητείται η σημασία της, το ενδιαφέρον εστιάζει στην αντιμετώπιση του «περιφερειακού προβλήματος», με έμφαση σε ζητήματα «κοινωνικής ανάπτυξης». Από τη δεκαετία του '80, κυρίως όμως μετά το '90, η προβληματική για την *Ανάπτυξη του Χώρου* θα εμπλουτισθεί, από τη συνεκτίμηση και άλλων σημαντικών διαστάσεων της «ανάπτυξης» όπως: της περιβαλλοντικής και της πολιτιστικής.

Η διεθνής πρακτική έχει αποδείξει ότι καμιά Πολιτική ή Πρό-

24. Π.χ.: «Ενδογενής Ανάπτυξη», «Βιώσιμη - Αειφορική Ανάπτυξη» [βλ. κεφ. 2.1.2., σελ. 8, και πίν. 2].

τυπο Ανάπτυξης δεν υιοθετείται αυτούσια. Συνήθως, επιχειρείται συνδυασμός τους, για ελαχιστοποίηση των μειονεκτημάτων και αύξηση των πλεονεκτημάτων. Ο συνδυασμός όμως Πολιτικών έχει ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση Στρατηγικών της ίδιας ή διαφορετικών χρονικών περιόδων. Η επιλογή και η σύνθεσή τους γίνεται με τρόπο ώστε να δίνεται λύση σε συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζει κάποια χώρα ή «περιφέρειά» της σε μια δεδομένη περίοδο, με άξονα το επίπεδο ανάπτυξης και το βαθμό προβληματικότητας των περιοχών της. Η εξάρτηση των επιλογών από τις διαστάσεις του «χώρου» και «χρόνου» υπογραμμίζει το ρόλο που μπορούν να παίξουν τα γεωφυσικά, κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά της χώρας ή «περιφέρειας», η αναπτυξιακή φάση από όπου διέρχεται, οι επικρατούσες πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και οι συγκυρίες σε διεθνές, εθνικό, περιφερειακό / τοπικό επίπεδο, καθώς και οι επιλογές και προτεραιότητες των πολιτικών κυβερνήσεων.

Το πλήθος των διαφορετικών προσεγγίσεων για την Ανάπτυξη του Χώρου έχει ως συνέπεια την πρόταση ποικίλων «μέσων» για την επίτευξή της. Το πολιτικό και το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον, το ισχύον παραγωγικό πρότυπο, ο ρόλος του κράτους, είναι ορισμένοι από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη διαδικασία επιλογής τους. Από τα πιο διαδεδομένα μέσα, που έχουν προταθεί και χρησιμοποιηθεί, κατά καιρούς, στο πλαίσιο της αναπτυξιακής διαδικασίας κυρίως για την πρόκληση «οικονομικής μεγέθυνσης» είναι η προώθηση της εκβιομηχάνισης, η ενίσχυση του τομέα της γεωργίας, η τόνωση του διεθνούς εμπορίου, η ενίσχυση του τομέα των εξαγωγών. Για την υλοποίησή τους προβλέπονται ποικιλία μέτρων που εστιάζουν, μεταξύ άλλων, στην ενίσχυση της οικονομικής / κοινωνικής υποδομής, στην παροχή κινήτρων, επιχορηγήσεων, επιδοτήσεων, και αντικινήτρων, και στην αξιοποίηση θεσμικών μέτρων. Από τη δεκαετία όμως του '80 —στο πλαίσιο των γενικότερων διεθνών εξελίξεων / ανακατατάξεων²⁵ και λόγω της αδυναμίας των πιο πολλών «παρα-

25. Σχετίζονται κυρίως με την «παγκοσμιοποίηση» της οικονομίας, την

δοσιακών μέσων» να δώσουν λύση στην ανάπτυξη των χωρών ή των περιοχών τους— θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για την εμφάνιση «νέων μέσων», που εστιάζουν στην προώθηση υψηλού επιπέδου τεχνολογίας, στον τομέα της πληροφορικής, στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης, έρευνας και καινοτομιών, και στην ενίσχυση και εκσυγχρονισμό των υποδομών [κυρίως μεταφορών, ενέργειας, επικοινωνιών] (Θεοδωρά, 2004: 249-304· Κόνσολας, 1997: 221-223, 229-230). Και στις δυο κατηγορίες, φαίνεται ότι η «πανεπιστημιακή εκπαίδευση» αποτελεί κύρια παράμετρο για την επιτυχή αξιοποίησή τους στο πλαίσιο της αναπτυξιακής διαδικασίας. Στην κατηγορία των «απαρδοσιακών μέσων», κυρίως μέσα από την ενίσχυση της «κοινωνικής υποδομής» [όπου εντάσσεται η επιστημονική / τεχνολογική υποδομή] και την «ενθάρρυνση συνεργασιών» μεταξύ πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων, ινστιτούτων, τομέων παραγωγής. Ιδιαίτερα όμως στην περίπτωση των «νέων μέσων», αφού η επίτευξη «τοπικής ανάπτυξης», η καθιέρωση νέων «ευέλικτων μορφών παραγωγής», η επινόηση «καινοτόμων τεχνολογιών», και η δημιουργία νέου τύπου «θυλάκων ανάπτυξης» είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν θα υλοποιηθούν χωρίς εξασφάλιση ποιοτικής εκπαίδευσης [κυρίως ανώτατης βαθμίδας]. Η ύπαρξη, έτσι, κατάλληλα οργανωμένων εκπαιδευτικών συστημάτων, ικανών να υποστηρίξουν την αναπτυξιακή διαδικασία, εύκολα προσαρμόσιμων στις διαρκώς μεταβαλλόμενες ανάγκες του σύγχρονου κόσμου, καθίσταται απαραίτητη.

4. Συμπεράσματα

Η ανώτατη εκπαίδευση —και γενικότερα η γνώση— δεν φαίνεται να έχει ενταχθεί στο πλαίσιο κάποιας Θεωρίας, Πολιτικής, ή/και Στρατηγικής Ανάπτυξης του Χώρου, ούτε να έχει προβληθεί άμεσα ως κύρια «προωθητική λειτουργία». Ακόμα και στην σύγχρο-

---

«τριτογεννοποίηση» της παραγωγής, τη συγκρότηση νέων «χωρικών συμμαχιών ανάπτυξης» μεταξύ των χωρών και των «περιφερειών» τους.

νη μετά το '80 περίοδο που χαρακτηρίζεται από ανακατατάξεις σε διεθνές επίπεδο στους βασικούς τομείς της οικονομίας που υπερβαίνουν και εισέρχονται σε ευρύτερες «σφαίρες» των αναγκών της κοινωνίας και πολιτικής, και η διάδοση της γνώσης, η τεχνολογική κατάρτιση, ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός αποκτούν ολοένα και πιο πολύ βαρύτητα στο πλαίσιο της αναπτυξιακής διαδικασίας, η γνώση δεν έχει συγκαταλεγεί, επίσημα τουλάχιστον, μεταξύ των «νέων μέσων» της αναπτυξιακής πολιτικής. Προβάλλεται έτσι έμμεσα ως «μέτρο» της «περιφερειακής πολιτικής», αναγκαίο για την αποτελεσματικότερη λειτουργία των περισσότερων «σύγχρονων μέσων» της «τοπικής» και «περιφερειακής ανάπτυξης / πολιτικής». Παρ' όλα αυτά, ακόμα και αν τα πανεπιστήμια, λόγω του πολυμεταβλητού τους συστήματος, δεν έχουν αποτελέσει καθαυτά, από την άποψη αυτή, συστηματικά αντικείμενο διερεύνησης στο πλαίσιο κάποιας Θεωρίας, Πολιτικής, Στρατηγικής ανάπτυξης, αναδεικνύονται σε σημαντικό παράγοντα που μπορεί να επηρεάσει —άμεσα ή έμμεσα— τη συνολική δράση της παραγωγικής διαδικασίας αναπτυγμένων και υπό ανάπτυξη οικονομιών, καθώς και την κοινωνικοπολιτιστική ζωή των τοπικών κοινωνιών, συμβάλλοντας ποικιλοτρόπως στην «περιφερειακή» και «τοπική ανάπτυξη» (Theodora, 2008).

Η σημερινή συγκυρία χαρακτηρίζεται από σημαντικές ανακατατάξεις, που επεκτείνονται πέρα από τη σφαίρα της παραγωγής και της οικονομίας, και περιλαμβάνουν και τους τρόπους που προσεγγίζουμε θεωρητικά και πρακτικά τα ζητήματα του «χώρου». Στο πλαίσιο αυτών των αλλαγών, το περιεχόμενο και οι τρόποι συγκρότησης των εννοιών, θεωριών και κοινωνικών πρακτικών, που αφορούν την «ανάπτυξη» αλλά και τη διαδικασία παραγωγής του «χώρου» αναπόφευκτα αλλάζουν (Βαΐτου, Μαντουβάλου, 2001: 134). Ίσως η περίοδος που διανύουμε να δίνει ευκαιρίες για αναζήτηση νέων «προτύπων ανάπτυξης» και τη συμπλήρωση του κενού που άφησε η αλλαγή των πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Όσο δύσκολο ή χρονοβόρο όμως είναι κάτι τέτοιο, «το να θέσεις το πρόβλημα είναι συχνά το πιο σπουδαίο βήμα» (Brewer, 1987: 257).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., 2001: «Επιλεκτική αναδρομή στη μελέτη της πόλης μετά το 1968», *Σύγχρονα Θέματα*, περίοδος Β', χρόνος 24ος, τ. 76-77: 121-137, Ιανουάριος-Ιούλιος.
- Γιαννοπούλου Μ., 1994: «Τυπολογικές συσχετίσεις χωροταξικών χαρακτηριστικών των αγροτικών οικισμών Ξάνθης - Ροδόπης», *Διδακτορική Διατριβή*, Δ.Π.Θ. - Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Ξάνθη.
- Θεοδωρά Γ., 2004: «Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη. Διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης», *Διδακτορική Διατριβή*, Ε.Μ.Π. - Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα, Μάρτιος.
- Θεοδωρά Γ., 2006: «Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη. Διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης», *Τόπος*, τ. 26-27/2006: 135-155, Αθήνα, Δεκέμβριος.
- Κόνσολας Ν., 1997: *Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Κόνσολας Ν., 1995: «Νέες τάσεις στην Περιφερειακή Ανάπτυξη», στο Ι.Π.Α., *Σύγχρονες τάσεις στην Περιφερειακή Ανάπτυξη, Πρακτικά Ημερίδας*, Αθήνα, σελ. 23-27.
- Κόνσολας Ν., 1985: *Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Λουκάκης Π., 1985: *Σημειώσεις Χωροταξίας. Βασικές Έννοιες*, Δ.Π.Θ. - Πολυτεχνική Σχολή, Ξάνθη.
- Λαμπριανίδης Λ., 2001: *Οικονομική Γεωγραφία. Στοιχεία Θεωρίας και Εμπειρικά Παραδείγματα*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Παναγιωτάτου Ελ., 1988: *Συμβολή σε μια Ενιαία Θεώρηση του Χώρου και σε μια άλλη Σχεδιαστική Πρακτική*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα.
- Παπαδασκαλόπουλος Αθ., 1992: «Οικονομική περιφέρεια και αναπτυξιακή στρατηγική», στο Ι.Π.Α., *Επιστημονική Επετηρίδα*, τ. 3: 37-56, Αθήνα.
- Παπαδασκαλόπουλος Αθ., (1996: «Τεχνοπόλεις και Περιφερειακή Ανάπτυξη», στο Ι.Π.Α., *Τεχνοπόλεις. Νέο Μέσο της Περιφερειακής Πολιτικής*, Κυλπάση, Νικηταρίδης, (επιμ.), Αθήνα, σελ. 77-90.
- Ρέππας Π., 1991: *Οικονομική Ανάπτυξη. Θεωρίες και Στρατηγικές*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Ρέππας Π., 1992: «Διαστάσεις της οικονομικής ανάπτυξης», στο Ι.Π.Α., *Επιστημονική Επετηρίδα*, τ. 3: 517-538.

- Brewer A., 1987: *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Holland S., 1976: *Capital versus the Regions*, Macmillan Press, London.
- Theodora Y., 2008: «Approach to the effects of Greek regional universities on development of the country regions», in Coccossis H., Psycharis Y., (eds.), *Regional Analysis and Policy. The Greek Experience*, Springer, pp. 249-270.
- Malecki E., & Nijkamp P., 1996: «Τεχνολογία και Περιφερειακή Ανάπτυξη», στο Ι.Π.Α., *Τεχνολογίες. Νέο Μέσο της Περιφερειακής Πολιτικής*, επιμ. Κυλπάση, Ντ., Νικηταρίδης, Μ., Αθήνα, σελ. 52-76.
- Matilla J., Thompson W., 1968: «Toward an Econometric Model of Urban Economic Development», *Issues in Urban Economics*, Perloff H., Wing L., (eds.), Johns Hopkins Press, pp. 81-139.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Βασικές Θεωρητικές Προσεγγίσεις & Υποδείγματα για την «Οικονομική Ανάπτυξη»

«ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ & ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ»	18 ^{ος} -20 ^{ος} αι.: Ανταγωνιστικό Περιβάλλον, ελεύθερη & ασφαλής διαπραγμάτευση
• «Κλασικές Θεωρίες»	- 18 ^{ος} / 19 ^{ος} αιώνας -
A. Smith [1723-1790] D. Ricardo [1722-1823] J.S. Mill [1848] K. Marx [1818-1883]	Συνεχή επέκταση του μεγέθους αγοράς. Φθίνουσες αποδόσεις - διανομή εισοδήματος. Διακυβέρνηση, τεχνολογία, επίπεδο λαού. Ερμηνεία ιστορικής εξέλιξης της κοινωνίας.
• «Νεοκλασικές Θεωρίες»	- 19 ^{ος} / 20 ^{ος} αιώνας -
A. Marshall [1842-1924] J. Schumpeter [1936] «Θεωρία των Σταδίων Ανάπτυξης» - W.W. Rostow [1960]	Ανάπτυξη: Συνεχής, ομοίμορφη εξέλιξη Ανάπτυξη: Αποτέλεσμα «επαναστατικών» αλλαγών. Ανάπτυξη: Εξασφαλίζεται μέσα από συγκεκριμένα στάδια.
«ΕΚΣΤΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΥΠΕΡΑΝΑΠΤΥΞΗΣ»	Έως και την 10ετία του '70 - Στόχος η ερμηνεία της υπανάπτυξης»
• «Θεωρίες Κοινωνικού Προσδιορισμού»	- Κοινωνικο-πολιτιστικοί Θεσμοί και Υπανάπτυξη -
«Θεωρία Κοινωνικο-Πολιτιστικού Δυναδισμού» - J.H. Boeke [1914/1953] «Θεωρία της Ψυχολογικής Προορισμού» - D.C. McClelland [1962] «Θεωρία της Κοινωνικής Αλλαγής» - E.E. Hagen [1962]	Ερμηνεία υπανάπτυξης με βάση κοινωνικά χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά του πληθυσμού στα οικονομικά κίνητρα και δομές του καπιταλιστικού συστήματος. Βασική αιτία ανάπτυξης: το κίνητρο για προσωπική επιτυχία. Αιτία ανάπτυξης: διασφάλιση κατάλληλου κοινωνικο-πολιτιστικού περιβάλλοντος.
• «Θεωρίες Οικονομικού Δυναδισμού»	- Δυναδικότητα Υπανάπτυκτων Οικονομιών -
«Υπόδειγμα δυαδικής οικονομίας» - W. Lewis [1954] «Μηχανισμός ανάπτυξης δυαδικής οικονομίας» - Fei-Ranis [1964]	Συνύπαρξη δυο τομέων διαφορετικής οργάνωσης στην παραγωγή τους. Απόσπαση εργατικού πλεονάσματος από τη γεωργία στη βιομηχανία.

<ul style="list-style-type: none"> • «Θεωρίες της Φτώχειας» 	<p>– Προώθηση της Εκβιομηχάνισης –</p>
<p>«Θεωρία της Μεγάλης Ωθησης» – <i>Rosenstein / Rodan</i> [1945]</p> <p>«Θεωρία του Φαύλου Κύκλου της Φτώχειας» – <i>R. Nurkse</i> [1953]</p> <p>«Θεωρία για την Παγίδα του Χαμηλού Επιπέδου Ισορροπίας» – <i>R.R. Nelson</i> [1956]</p>	<p>Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη η εξασφάλιση μεγάλης επένδυσης.</p> <p>Προώθηση της υποκατάστασης των εισαγωγών.</p> <p>Αύξηση επενδύσεων και ξένου κεφαλαίου. Ενθάρρυνση μετανάστευσης.</p>
<p>«ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗΣ»</p>	<p>2^ο μισό 20^{ου} αι.: Σχέσεις εξάρτησης από τη μητρόπολη και απόσπαση πλεονάσματος</p>
<ul style="list-style-type: none"> • «Κλασικές Θεωρίες Ιμπεριαλισμού» 	<p>Τέλη 18^{ου} αρχές 19^{ου} αι.: Διερεύνηση αιτιών της επεκτατικής αναγκαιότητας του καπιταλισμού και οι επιπτώσεις του στους προκαπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • «ECLA και η Στρουκτουραλιστική Θεώρηση» 	<p>Ερμηνεία της υπανάπτυξης από υπανάπτυκτες χώρες της Λατινικής Αμερικής [R. Prebisch - 1948]</p>
<p>«Άνισοι Όροι Εμπορίου Κέντρον & Περιφέρειας» – <i>R. Prebisch</i> [1949-1963]</p> <p>«Θεωρία της Εξωτερικής Εξάρτησης» – <i>C. Furtado</i> [1964]</p>	<p>Οφείλεται στους άνισους όρους εμπορίου αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων χωρών.</p> <p>Οφείλεται στον τρόπο επέκτασης του καπιταλισμού εκτός των αρχικών κέντρων ανάπτυξής του.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • «Νεο-μαρξιστικές Θεωρίες» 	<p>Καπιταλισμός: αιτία υπανάπτυξης των φτωχών χωρών [10ετία '60 - 10ετία '70]</p>
<p>«Θεωρία της Υποκατανάλωσης» – <i>P. Baran</i> [1952/1968]</p>	<p>Ο καπιταλισμός δημιουργεί πλεόνασμα, αδυνατώντας να το απορροφήσει.</p>
<p>«Θεωρίες Εξάρτησης»</p> <p>«Θεωρία Ανάπτυξης της Υπανάπτυξης» – <i>A.G. Frank</i> [1966/1969]</p> <p>«Θεωρία Άνισης Ανταλλαγής» – <i>A. Εμμανουήλ</i> [1969/1972]</p> <p>«Θεωρία Άνισης Ανάπτυξης» – <i>S. Amin</i> [1970/1973]</p>	<p>Μελέτη εξάρτησης των φτωχών από τις πλούσιες χώρες και τα μειονεκτήματά της.</p> <p>Υπανάπτυξη: οφείλεται στην ιστορική διαδικασία ανάπτυξης του καπιταλισμού.</p> <p>Όχι στις πολιτικές, κοινωνικοοικονομικές δομές των υπανάπτυκτων οικονομιών.</p> <p>Άνιση ανταλλαγή προϊόντων μεταξύ αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων χωρών, μέσω του διεθνούς εμπορίου.</p> <p>Η εσωστρεφής συσσώρευση του κέντρου επέβαλε [μέσω του εξωτερικού εμπορίου] την άνιση διεθνή εξειδίκευση, με την περιφέρεια να έχει συμπληρωματικό ρόλο στη λύση των αντιφάσεων που η συσσώρευση συνεπάγεται.</p>

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Βασικές Θεωρητικές Προσεγγίσεις & Υποδείγματα για την «Περιφερειακή Ανάπτυξη»

«ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΥΤΟΕΞΙΣΟΡΡΟΠΗΣΗΣ - ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ»	
• «Θεωρίες των Σταδίων Ανάπτυξης»	Η διαδικασία ανάπτυξης ακολουθεί ορισμένα συγκεκριμένα στάδια.
A. Hirschmann [1958]	Οι ανισότητες: αναπόφευκτη συνέπεια και προϋπόθεση για την ανάπτυξη.
W. Rostow [1960]	Ανάπτυξη: πραγματοποιείται μέσα από πέντε συγκεκριμένα στάδια.
J. Williamson [1965]	Υπάρχει συστηματική σχέση μεταξύ των επιπέδων ανάπτυξης και της περιφερειακής ανισότητας, ή της γεωγραφικής διασποράς.
J. Friedmann [1966]	Εξειδίκευση των σταδίων ανάπτυξης στη θεώρηση του περιφερειακού προβλήματος.
• «Θεωρία της Εξαγωγικής Οικονομικής Βάσης» Hoyt [1930], D. North [1955]	Η εξαγωγική δραστηριότητα μιας περιφέρειας προς άλλες της ίδιας χώρας ή του εξωτερικού μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξή της.
«ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΝΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ - ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗΣ»	Οι ανισότητες τείνουν να αυξάνονται διαρκώς, λόγω του διαφορετικού τρόπου που οι φτωχές και οι πλούσιες χώρες ακολουθούν για την οικονομική τους ανάπτυξη.
• «Θεωρία των Πόλων Ανάπτυξης»	
F. Perroux [1955]	Η ανάπτυξη εμφανίζεται σε συγκεκριμένα σημεία ή «πόλους ανάπτυξης». Όχι παντού και ταυτόχρονα και προκαλεί στην οικονομία διαφοροποιημένα αποτελέσματα.
Hermansen [1971]	Τυποποίηση της Θεωρίας σε σύστημα μέσων Περιφερειακής και Αστικής Πολιτικής.
• «Θεωρία της Σωρευτικής Αιτιότητας» C. Myrdal [1957]	Η άνιση χωρική ανάπτυξη αποδίδεται στις αλληλοσυνδεδεμένες διαδικασίες «σωρευτικής αιτιότητας» / «αχροταξικής αλληλεξάρτησης» «κέντρον - περιφέρειας».
• «Νεο-μαρξιστικές Θεωρίες»	Ανάλυση περιφερειακών ανισοτήτων, εντάσσοντάς τις στη ιστορική διαδικασία συγκρότησης. Ενσωμάτωση του κοινωνικού σχηματισμού στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα.

<p>«Θεωρία Υποκατανάλωσης, Καπιταλιστική Ανάπτυξη & Υπανάπτυξη» - P. Baran [1952/1968]</p>	<p>Ο καπιταλισμός δημιουργεί πλεόνασμα, που αδυνατεί όμως να απορροφήσει.</p>
<p>«Θεωρία Ανάπτυξης της Υπανάπτυξης» - A. G. Frank [1966/1969]</p>	<p>Έμφαση στις σχέσεις (κέντρου-περιφέρειας).</p>
<p>«Θεωρία Άνισης Ανάπτυξης» S. Amin [1970/1973]</p> <p>A. Lipietz [1977]</p> <p>D. Massey [1979]</p>	<p>Έμφαση στη μονοπωλιακή δομή του καπιταλιστικού συστήματος και στις σχέσεις που διέπουν την μεταφορά του πλεονάσματος από φτωχές σε πλούσιες χώρες.</p> <p>Η «περιφερειοποίηση» του χώρου αποτελείσμα της άρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων, περιορισμών που είχαν μορφοποιηθεί σε αυτό.</p> <p>Η περιφερειακή ανισότητα οφείλεται στη «χωρική διαίρεση της εργασίας».</p>
<p>«ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΕΚΤΟΣ ΒΑΣΙΚΗΣ ΟΜΑΔΟΠΟΙΗΣΗΣ»</p>	
<p>«Θεωρία του (Δια)περιφερειακού Εμπορίου» - Ricardo/Ohlin [1933]</p> <p>«Θεωρία Έλλειψης & Αφθονίας Φυσικών Πόρων» - [Μεσο/μο - μετά τον Β' Παγκόσμιο]</p> <p>«Πρότυπο Ενδογενούς Ανάπτυξης» - [10ετία '70 και έπειτα]</p> <p>«Αναπτυξιακή Στρατηγική βασισμένη στην προώθηση της Τεχνολογίας / Καινοτομίας» [10ετία '70 και έπειτα]</p> <p>«Βιώσιμη ή Αειφορική Ανάπτυξη» - [10ετία '70 / 10ετία '80 και έπειτα]</p> <p>«Πρότυπο Οικο-Ανάπτυξης» - [10ετία '70 και έπειτα]</p>	<p>Οι «περιφέρειες» [λόγω της διαφορετικής δομής της παραγωγής] ειδικεύονται στην παραγωγή συγκεκριμένων προϊόντων και στην παροχή συγκεκριμένων υπηρεσιών.</p> <p>Ανάπτυξη των «περιφερειών»: τυχαίο γεγονός, που εξαρτάται από την ύπαρξη, ή μη, φυσικών πόρων στην περιοχή τους.</p> <p>Έμφαση στον «τόπο» και στο «τοπικό».</p> <p>- Ο «χώρος» αντιμετωπίζεται ως παράγοντας κοινωνικού σχηματισμού. Δίνεται έτσι νέα βαρύτητα στις τοπικές ιδιαιτερότητες και στα προβλήματα. - Έμφαση στην «ανάπτυξη από τα κάτω».</p> <p>Εκσυγχρονισμός παραγωγικής δομής μέσω προώθησης καινοτόμων ιδεών / μέσων, και υιοθέτησης νέας υψηλής τεχνολογίας στην αναπτυξιακή διαδικασία. Σύνδεση έρευνας - παραγωγής. Κατανομή δραστηριοτήτων έρευνας / ανάπτυξης, και καινοτομικών δράσεων στο χώρο.</p> <p>Έμφαση στον άνθρωπο, την προστασία του φυσικού / ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Ενδιαφέρον κυρίως για περιβάλλον και πολιτισμό.</p> <p>Εξειδικευμένη παραλλαγή της «Βιώσιμης ή Αειφόρου Ανάπτυξης». Έμφαση στη «αυτο-κατευθυνόμενη ανάπτυξη».</p>

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Βασικές Θεωρητικές Προσεγγίσεις & Υποδείγματα για την «Αστική Ανάπτυξη»

«ΘΕΩΡΙΕΣ ΧΩΡΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ»	
• «Θεωρία Κεντρικής Θέσης»	
<p><i>Christaller</i> [1933]</p> <p><i>Losch</i> [1940]</p> <p><i>Isard</i> [1956]</p> <p>«Μαθηματική Διατύπωση» - <i>Beckmann</i> [1958]</p> <p>«Εξισώσεις Κατανομής Τάξης - Μεγέθους» <i>Zipf</i> [1941/1949] - <i>Stewart</i> [1958] - <i>Berry</i> [1961]</p>	<p>Η κατανομή των οικονομικών και των λοιπών δραστηριοτήτων στο χώρο. Προσδιορισμός λειτουργιών που προσφέρονται σε κάθε κατηγορία κέντρων.</p> <p>Η πιο ρεαλιστική οπτική της Θεωρίας του <i>Christaller</i>.</p> <p>Κατασκευή ενός σχήματος κατανομής υποθετικών κέντρων και περιοχών αγοράς δυο αγαθών, κάθε ένα από τα οποία απαιτεί διαφορετικά μεγέθη περιοχών αγοράς.</p> <p>Η σειρά κλιμάκωσης των πληθυσμιακών μεγεθών των κέντρων είναι αντίστροφη από τη σειρά κλιμάκωσης του αριθμού τους.</p> <p>Μελέτη «αστικών συστημάτων» ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος μικρών ή και μεγάλων χωρών – με διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης – με χρήση της εξίσωσης <i>Pareto</i>.</p>
• «Θεωρία Πόλων Ανάπτυξης»	
<p><i>Perroux</i> [1955]</p> <p><i>Boudeville</i> [1966]</p> <p><i>Hermansen</i> [1971]</p>	<p>Η ανάπτυξη εμφανίζεται σε συγκεκριμένα σημεία ή «πόλους ανάπτυξης».</p> <p>Συμπεριλαμβάνεται και η «γεωγραφική διάσταση» του «πόλου ανάπτυξης».</p> <p>Τυποποίηση της θεωρίας σε σύστημα μέσων Περιφερειακής & Αστικής Πολιτικής.</p>
• «Υπόδειγμα Tinbergen»	
<p><i>Tinbergen</i> [1961/1964]</p>	<p>Ο άριστος συνδυασμός κατανομής των βιομηχανικών μονάδων διαφόρων κλάδων σε αστικά κέντρα, με διασφάλιση ελαχιστοποίησης του κόστους μεταφοράς και παραγωγής.</p>

<p>«ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΕΚΤΟΣ ΒΑΣΙΚΗΣ ΟΜΑΔΟΠΟΙΗΣΗΣ»</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • «Κεντροβαρικό Μοντέλο» Reilly [1929] 	<p>Μελέτη των χωρικών αλληλεπιδράσεων με έμφαση στη σχέση του πληθυσμού, των οικισμών και της επιφάνειας επιρροής τους.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • «Θεωρία της εξαγωγικής - οικονομικής βάσης» Hoyt [1930] - North [1955] 	<p>Η εξαγωγική δραστηριότητα ενός οικισμού μπορεί να προσδιορίσει την ανάπτυξη και τη θέση του στο οικιστικό σύστημα.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • «Ταξονομικές Αναλύσεις» [κυρίως από τα μέσα δεκαετίας του '60] Grigg [1965/1967], Smith [1965], Bunge [1966], Berry [1967], IGI Commission [1964] 	<p>Κλάδος της «ανάλυσης δεδομένων». Η συμβολή της στην «περιφερειακή» και «αστική ανάπτυξη» προσανατολίζεται, κυρίως, στην οργάνωση και στην συνοψη σύνθετων περιγραφών, στον σχηματισμό και στη βεβαίωση υποθέσεων, στην προσέγγιση επιλογής [απόφαση], παρουσίας πολλών [ή πολλαπλών] κριτηρίων, και στην πρόγνωση.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • «(Νεο)Μαρξιστική Προσέγγιση» 	
<p>H. Lefebvre [1968]</p> <p>M. Castells [1972]</p> <p>D. Harvey [1978/1982]</p> <p>A. Lipietz [1992]</p> <p>Storper [1995]</p>	<p>Ο «αστικός χώρος» αντιμετωπίζεται ως «κοινωνικό προϊόν». Αποτελεί προνομιακό πεδίο.</p> <p>Εντοπίζει δυο μικρότερα πεδία έρευνας σε σχέση με την πόλη: τη συλλογική κατανάλωση και τα κοινωνικά κινήματα.</p> <p>Η «αστική ανάπτυξη» μπορεί να αναχθεί στην παραγωγή κτισμένου περιβάλλοντος και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.</p> <p>Ο «χώρος» μπορεί να αναλυθεί με όρους άρθρωσης χωρικών βαθμίδων - αντίστοιχων με τις σχέσεις των διαφόρων βαθμίδων των τρόπων παραγωγής και του κοινωνικού σχηματισμού.</p> <p>Σημασία στις άτυπες μορφές παραγωγής και της εργασίας για την κατανόηση της «αστικής ανάπτυξης».</p>

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Βασικές Θεωρητικές Προσεγγίσεις & Υποδείγματα για τη «Σχέση Χώρου - Κοινωνίας»

«ΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»	
<ul style="list-style-type: none"> • «Χώρος ως Ανεξάρτητη Μεταβλητή» R. Park - L. Wirth - R. Redfield 	Αιτιακή σχέση «χώρου» και «κοινωνίας». Ο «χώρος» αποτελεί πηγή / αιτία των κοινωνικο-πολιτιστικών μορφών.
<ul style="list-style-type: none"> • «Χώρος ως Εξαρτημένη Μεταβλητή» L. Burgess - H. Hoyt [1939] - Harris - Ullman [1945] 	Ο «χώρος»: αποτέλεσμα / προϊόν κοινωνικο-οικονομικών διαδικασιών. Η ερμηνεία της οργάνωσής του ανάγεται σε κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα.
<ul style="list-style-type: none"> • «Οικολογική Θεωρία» 	
R. McKenzie [1926]	Αντιμετωπίζει το «δομημένο χώρο» ως «οικολογικό σύστημα» και προσπαθεί να ορίσει τις συνθήκες λειτουργίας του ως «οργανισμού».
A. Hawley [1950]	Η κοινωνία είναι μια διαδοχική άρθρωση ανθρώπινων κοινοτήτων ορισμένες στο «χώρο».
Dunkan / Schore [1965]	Ρύθμιση και αλλαγή του κοινωνικού συστήματος της κοινότητας μέσα από την αλληλεπίδραση του περιβάλλοντος, του πληθυσμού, της τεχνολογίας, και της κοινωνικής οργάνωσης.
<ul style="list-style-type: none"> • «Αστική Κοινωνιολογία - Η.Π.Α.» 	Mumford [1961] - Sjoberg [1960] - Firey [1947] - Form [1954].
<ul style="list-style-type: none"> • «Αστική Κοινωνιολογία - Ευρώπη» 	Chevalier - H. Lefebvre.
«ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ»	
	Η σχέση «κοινωνία - χώρο» γίνεται αντιληπτή ως διαλεκτική διαδικασία όπου ο άνθρωπος μετασχηματίζεται, μετασχηματίζοντας το περιβάλλον του. Ο «χώρος» έντονα συσχετισμένος με την κοινωνία. Δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί ανεξάρτητα από εκείνη.
H. Lefebvre [1968] L. Althusser	Ο «χώρος» καταναλώνεται από τη χρήση του, αλλά και παράγεται με τρόπο ώστε να αποτελεί παράγοντα κλειδί για την αναπαραγωγή του ίδιου του συστήματος.
Castells [1976]	Αναλύει το «χώρο» και τα χωρικά φαινόμενα σε επίπεδα, ανάλογα με το χωρισμό τους σε σφαίρες παραγωγής, ανταλλαγής, και κατανάλωσης.

<i>Mingione</i> [1977]	Ο «χώρος» μπορεί να ορισθεί ως απεικόνιση ή ένας χάρτης των κοινωνικών σχέσεων, παραγωγής, ένα μέσο παραγωγής, ή καταναλωτικό αγαθό περιορισμένης προσφοράς.
<i>Lipietz</i> [1980]	Ο «χώρος» μπορεί να αναλυθεί με όρους άρθρωσης χωρικών βαθμίδων - αντίστοιχων με τις σχέσεις των διαφόρων βαθμίδων των τρόπων παραγωγής και του κοινωνικού σχηματισμού.